

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

Katharina Schütz Zellin identiteetti papin vaimona vuosina
1524 ja 1548

Hanna Pöyry

Läntinen teologia

Itä-Suomen yliopisto

Filosofinen tiedekunta

Teologian osasto/Kirkkohistoria

23.5.2023

Itä-Suomen yliopisto, Filosofinen tiedekunta

Teologian osasto

Läntinen teologia/Kirkkohistoria

Pöyry, Hanna: Katharina Schütz Zellin identiteetti papin vaimona vuosina 1524 ja 1548

Pro gradu-tutkielma, 74 sivua

Tutkielman ohjaajat: yliopistonlehtori Sini Mikkola, professori Ilkka Huhta

Toukokuu 2023

Asiasanat: Katharina Schütz Zell, papin vaimo, identiteetti, avioliittoapologia, ruumissaarna, Strassburg, reformaatio, 1500-luku

Tarkastelen tässä pro gradu-tutkielmassa strassburgilaisen maallikkoreformaattori Katharina Schütz Zellin tapoja ilmentää omaa identiteettiään papin vaimona. Schütz Zell oli naimisissa pappi Mattheus Zellin kanssa 1523–1548. Tämän tutkimuksen lähdeaineistona on kaksi Schütz Zellin kirjoittamaa tekstiä, joista varhaisempi eli vuoden 1524 avioliittoapologia on heidän avioliittonsa alusta. Tässä puolustuspuheenvuorossa Schütz Zell torjui Mattheuksesta ja heidän avioliitostaan kerrottuja valheita, puolusti pappisliittoja Raamattuun vedoten sekä kritisoi katolisen kirkon selibaattikäytäntöä. Jälkimmäinen lähdeteksti on vuonna 1548 kirjoitettu ruumissaarna, jonka Schütz Zell piti aviomiehensä hautajaisissa. Saarnassa Schütz Zell kävi läpi pariskunnan yhteistä työtä evankeliumin puolesta, kertasi Mattheuksen elämäntyötä ja Kristuskeskeistä opetusta sekä kehotti uskovia pysymään protestanttisessa vakaumuksessaan.

Analyysimenetelmänä käytän kvalitatiivista sisällönanalyysiä. Etsin temaattisen analyysin avulla lähdeteksteistä papin vaimon rooleja, joilla Schütz Zell sanallisti identiteettiään papin vaimona. Käytän myös retorista analyysiä nostaakseni esille, miten Schütz Zell asemoi itsensä suhteessa lukijoihin ja perusteli näkemyksiään itsestään papin vaimona. Identiteetti tarkoittaa tässä tutkimuksessa minän konstruktiota, joka ei ole pysyvä rakenne, vaan jotain, jota luodaan vuorovaikutuksessa erilaiseksi eri tilanteissa.

Schütz Zell oli papin vaimona ennen kaikkea aviomiehensä uskon- ja työtoveri, jolle avioliitto merkitsi oman uskonvakaumuksen toteuttamista käytännössä. Avioliittoapologiassaan Schütz Zell kertoi olevansa valmis uhraamaan henkensä uskonsa puolesta, ja perusteli avioitumistaan hengellisillä syillä. Ruumissaarnassaan hän kertoi työskennelleensä Mattheuksen kanssa 24 vuotta evankeliumin hyväksi, mutta ilmaisi myös avioliiton aikana syntynyttä pariskunnan keskinäistä kiintymystä. Lähdeteksteistä välittyi ennen kaikkea kuva Zelleistä esimerkillisenä kristillisenä pariskuntana, joka toimi Jumalan tahdon mukaan ja eli vaatimatonta elämää.

Schütz Zellin papin vaimon identiteettiin kuului maallikkokristityistä huolehtiminen sekä heidän johtohahmonaan ja opillisena auktoriteettinaan toimiminen. Avioliittoapologiassaan Schütz Zell vakuutteli maallikoita avioliittonsa kunniallisuudesta ja pappisliittojen raamatullisuudesta sekä esitti itsensä ensimmäisenä naisena Strassburgissa, joka yhteisöä ja Jumalaa palvellakseen meni papin kanssa naimisiin. Ruumissaarnassaan hän puolestaan lohdutti sielunpaimenensa menettäneitä seurakuntalaisia sekä pyrki pitämään aviomiehensä seurakunnan yhtenäisenä julistamalla samaa oppia, jota Mattheus oli opettanut. Schütz Zell osoitti tekstinsä ennen kaikkea toisille maallikoille, ja toteutti kristillistä lähimmäisenrakkautta huolehtimalla heidän niin hengellisistä kuin käytännön elämän tarpeistaan.

Schütz Zell toimi lähdeteksteissään sekä maallikkoteologina että -pappina. Avioliittopologiassaan hän argumentoi katolisia teologeja ja katolisen kirkon oppia vastaan hyödyntäen sekä Raamattua että reformaatioliikkeen retoriikkaa. Ruumissaarnassaan hän saarnasi, opetti ja toimi hautajaisvieraiden sielunhoitajana. Schütz Zell perusteli omaa toimintaansa Raamatulla verraten itseään sekä Vanhan että Uuden testamentin naishahmoihin ja itse Kristukseen. Schütz Zellin tausta käsityöläistaustaisena naisena sekä molempien lähdetekstien syntyajankohtien epävakaa uskonnollispoliittinen tilanne tarkoittivat, että hän joutui olemaan teksteissään puolustuskannalla. Tämän vuoksi lähdeteksteistä ei voida tehdä johtopäätöstä siitä, millainen Schütz Zellin identiteetti papin vaimona todellisuudessa oli. Sen sijaan lähdeteksteistä välittyi Schütz Zellin tiettyyn aikaan, paikkaan ja tarkoitukseen luotu representaatio omasta itsestään, joka palveli lähdetekstien kommunikatiivisia tavoitteita.

University of Eastern Finland, Philosophical Faculty

Department of Theology

Western Theology/Church History

Pöyry, Hanna: Katharina Schütz Zell's Identity as a Priest's Wife in 1524 and 1548

Master's Thesis, 74 pages

Supervisors: University lecturer Sini Mikkola, Professor Ilkka Huhta

May 2023

Keywords: Katharina Schütz Zell, priest's wife, identity, apologia, clerical marriage, funeral sermon, Strassburg, reformation, the 16th century

Abstract

In this Master's Thesis I examine how the Strassburger lay reformer Katharina Schütz Zell expressed her identity as a priest's wife. Schütz Zell was married to priest Mattheus Zell between 1524-1548. The sources for this thesis are two texts that were written by Schütz Zell. The earlier one, an apologia for clerical marriage, was published at the beginning of their marriage in 1524. In this apologia Schütz Zell refuted lies that had been told about Mattheus and their marriage, defended clerical marriage on biblical grounds and criticised the priestly celibacy practiced by the Catholic church. The latter text is a funeral sermon that Schütz Zell wrote in 1548 and gave at her husband's funeral. In the sermon Schütz Zell reminisced on the couple's joint effort for the preaching of the gospel, revised the life's work and Christ-centered teaching of her husband and exhorted believers to stay true to their protestant conviction.

The method of analysis is qualitative. I examine the source texts through thematic analysis in order to find various roles with which Schütz Zell expressed her identity as a priest's wife. I also use rhetorical analysis in order to discover how Schütz Zell positioned herself in relation to her readers and justified her views of herself as a priest's wife. Identity is defined as a construction of the self which is not permanent. Identity is seen as something that is created in interaction and which differs according to context.

As a priest's wife Schütz Zell was first and foremost her husband's companion in faith and work and marriage was for her a way to put her faith into practice. In her apologia Schütz Zell wrote that she was ready to sacrifice her life for her faith and gave spiritual reasons for her marriage. In her funeral sermon Schütz Zell said that she and Mattheus had for 24 years worked together for the gospel but also expressed the affection that had developed between them during their long marriage. Above all, the source texts painted a picture of the Zells as an exemplary Christian couple who lived according to the will of God and lead a modest life.

Schütz Zell's identity as a priest's wife consisted of taking care of lay Christians and of being their leader and doctrinal authority. In her apologia Schütz Zell tried to convince lay Christians of the respectability of her marriage and the biblical basis for clerical marriage. She presented herself as the first woman in Strassburg who married a priest in order to serve her community and God. In her funeral sermon Schütz Zell consoled the parishioners who had just lost their shepherd and tried to hold her husband's parish together by preaching the same doctrine that Mattheus had taught. Her texts were especially directed at other lay Christians and she practiced the Christian love of neighbour by taking care of both their spiritual and practical concerns.

Schütz Zell acted as a lay theologian and a lay priest in the source texts. In her apologia she argued against Catholic theologians and Catholic doctrine by using the Bible and the rhetoric of the Reformation movement. In her funeral sermon she preached, taught and acted as a pastoral caregiver. Schütz Zell justified her actions by quoting the Bible and comparing herself to female biblical characters from the Old and New Testament and to the Christ himself. Schütz Zell's background as a woman from an artisan family and the unstable religious and political circumstances of the time meant that she had to be defensive in both of her texts. That is why it is not possible to conclude what Schütz Zell's identity as a priest's wife was actually like. Instead, Schütz Zell created a representation of herself for a specific time, place and purpose and that representation was meant to serve the communicative goals of the source texts.

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimustehtävä, lähteet ja metodi	1
1.2 Katharina Schütz Zell osana Strassburgin reformaatioliikettä.....	4
1.3 Aiempi tutkimus.....	7
1.4 Avioliittoapologia ja ruumissaarna historiallisissa konteksteissaan	9
2 Schütz Zellin identiteetti vuoden 1524 avioliittoapologiassa	13
2.1 Avioliittoapologian synty ja sisältö.....	13
2.2 Aviomiehensä puolustaja, pelastaja ja kumppani.....	14
2.3 Kristittyjen lähimmäinen, auktoriteetti ja esikuva.....	23
2.4 Itsenäinen teologinen ja yhteiskunnallinen toimija	29
3 Schütz Zellin identiteetti vuoden 1548 ruumissaarnassa.....	42
3.1 Ruumissaarnan synty ja sisältö	42
3.2 Sureva leski	44
3.3 Aviomiehensä auttaja.....	50
3.4 Aviomiehensä hengellisen perinnön jatkaja	56
4 Tutkimustulokset	62
Lähteet ja kirjallisuus	66

1 Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä, lähteet ja metodi

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaista papin vaimon identiteettiä strassburgilainen maallikkoreformaattori Katharina Schütz Zell¹ (1498–1562) ilmensi ja loi vuosina 1524 ja 1548 kirjoittamissaan teksteissä. Tutkimuksen aikarajaus ja lähdeaineiston valinta perustuvat Schütz Zellin ja hänen aviomiehensä Mattheus Zellin (1477–1548) avioliiton keston. He menivät naimisiin joulukuussa 1523, ja syyskuussa 1524 julkaistiin tämän tutkimuksen varhaisempi lähdeteksti eli Schütz Zellin kirjoittama avioliittoapologia². Tässä puolustuspuheenvuorossa Schütz Zell puolusti itseään, aviomiestään ja avioliittoaan heistä levitettyjä valheita torjuakseen, argumentoi katolista kirkkoa ja heidän selibaattikäsitystään vastaan ja antoi teologisia perusteita pappisavioliitolle. Tämän tutkimuksen myöhäisempi lähdeteksti sijoittui puolestaan Zellien avioliiton loppuun. Mattheus Zell kuoli tammikuussa 1548, ja Schütz Zell piti aviomiehensä hautajaisissa spontaanin ruumissaarnan³, jossa hän kävi läpi miehensä elämäntyötä ja uskonopetusta, heidän yhteistä kumppanuuttaan niin avioparina kuin evankeliumin julistajina sekä kehotti uskovia pysymään protestanttisessa vakaumuksessaan.

Analysoimalla ja vertailemalla kahta eri ajankohtana kirjoitettua tekstiä on mahdollista tuoda näkyväksi Schütz Zellin identiteetin ilmaisemisessa mahdollisesti tapahtuneet muutokset. Zellit

---

¹ 1500-luvun lähdeteksteistä ei löydy vakiintuneita kirjoitusasuja tässä tutkimuksessa esiintyvien henkilöiden nimille, kuten Zellien pariskunnalle. Schütz Zellin etunimi löytyy aikalaisteksteistä muun muassa versioina Katharina, Katherina ja Catharina ja hänen aviomiehensä etunimi puolestaan versioina Matthes ja Matheus. Tässä tutkimuksessa käytän henkilöistä alkukieleen eli saksaan pohjautuvia, mutta tarvittaessa muokattuja nimivariantteja. Vrt. nimien englanninkieliset versiot Katherine ja Matthew esim. Bainton 1971, 55.

² Apologian otsikko: Entschuldigung Katharina Schützin/ für M. Matthes Zellen/ jren Eegemahel/ der ein Pfarrher und dyener ist im wort Gottes zü Straßburg. Von wegen grosser lügen uff jn erdiecht. (Katharina Schützin puolustus Mattheus Zellin, aviomiehensä, puolesta, joka on pappi ja Jumalan sanan palvelija Strassburgissa. Hänestä keksittyjen lukuisten valheiden vuoksi.).

³ Ruumissaarnan otsikko: Klag red und ermahnung Catharina Zellin zum volk bey dem grab m: Matheus Zellen pfarer zum münster zu Straßburg/ deß frommen mannß/ bey und über seinen todten leib. Den 11. January 1548. (Katharina Zellin surunvalitus ja kehoitus ihmisille Mattheus Zellin, Strassburgin tuomiokirkon papin, hänen oikeamielisen aviomiehensä, haudalla. Hänen kuolleen ruumiinsa äärellä ja yli, 11. tammikuuta 1548.).

olivat yksi varhaisimmista pappisavioliiton solmineista pariskunnista Strassburgissa⁴, ja avioliittoapologian ilmestyessä syyskuussa 1524 he olivat olleet alle vuoden naimisissa. Evankelisten⁵ pappien vaimot muodostivat uuden ihmisryhmän, eikä Schütz Zellillä voinut olla selkeää esikuvaa, jonka varaan rakentaa uutta rooliaan ja identiteettiään papin vaimona. Tämän lisäksi ensimmäiset evankelisten pappien solmimat avioliitot herättivät paljon huomiota, juoruja sekä voimakasta kritiikkiä, ja saattoivat johtaa rangaistustoimiin sekä pappismiestä että hänen vaimoaan kohtaan.⁶ Avioliittoapologiaa tutkimalla voidaan selvittää, millaista papin vaimon identiteettiä Schütz Zell ilmensi ja loi kirjoitusajankohdan voimakkaiden uskonnollisten, yhteiskunnallisten ja sosiaalisten muutosten ristipaineessa.

Jälkimmäinen lähdeteksti syntyi puolestaan tilanteessa, jossa Zellit olivat olleet yli 24 vuotta naimisissa. Näiden avioliittovuosien aikana Schütz Zell oli saanut konkreettisesti elää papin vaimon elämää yli kahden vuosikymmenen ajan, minkä voidaan olettaa vaikuttaneen hänen identiteettinsä sanallistamiseen tavalla tai toisella. Mattheus Zell ja Katharina Schütz Zell olivat olleet monin tavoin tasaveroisia kumppaneita niin elämässä kuin evankeliumin julistustyössä.⁷ Schütz Zellin voidaan jopa katsoa ottaneen itselleen radikaalimman roolin omalla julkisella toiminnallaan.⁸ Mieheensä kuoleman jälkeen Schütz Zell ei kuitenkaan ollut enää papin vaimo, vaan hänestä tuli papin leski. Schütz Zellillä ei näin ollen ollut enää miehensä auktoriteettia tai tukea itselleen ja toiminnalleen. Tämän lisäksi Strassburgin uskonnollispoliittinen tilanne oli vuonna 1548 hyvin epävakaa, koska protestanttinen osapuoli oli hävinnyt vuosina 1576–1547 käydyn Schmalkaldenin uskonsodan katolisille vastustajilleen.⁹ Ruumissaarnaa tutkimalla voidaankin selvittää, miten Schütz Zell ilmensi omaa identiteettiään pitkän avioliiton ja aviomiehensä kuoleman jälkeen sekä epävarman tulevaisuuden edessä.

---

⁴ Tässä tutkimuksessa Strasbourgista käytetään kaupungin saksankielistä nimeä Strassburg, koska 1500-luvulla kaupunki oli osa Pyhää saksalaisroomalaista keisarikuntaa. Ks. Kielitoimiston ohjepankki.

⁵ Käytän termiä evankelinen käsitellessäni varhaisen reformaatioajan kirkollista uudistusliikettä 1520-luvun kontekstissa. 1540-luvun kontekstissa käytän puolestaan termiä protestantti, koska sen käyttö yleistyi 1530-luvulta lähtien. Protestantti-termiä käyttäessä on kuitenkin hyvä tiedostaa, että 1500-luvulla se ei ollut neutraali termi, vaan reformaatioliikkeen vastustajien käyttämä nimitys. Ks. Bebbington 2000, 164.

⁶ Plummer 2016, 212.

⁷ McKee 2006a, 96.

⁸ Stjerna 2011, 211.

⁹ McKee 2006a, 97.

Analysoin avioliittoapologiaa ja ruumissaarnaa kvalitatiivisen sisällönanalyysin keinoin. Etsin temaattisen analyysin avulla lähdeteksteistä erilaisia papin vaimon rooleja, joiden kautta Schütz Zellin ilmensi identiteettiään papin vaimona.¹⁰ Nämä roolit voivat ilmetä lähdeteksteissä joko suoraan esimerkiksi tekijännimien ja verbien ilmaisemana toimintana tai epäsuorasti esimerkiksi Schütz Zellin suhtautumisessa toisiin ihmisiin tai tapahtumiin. Temaattisen jaottelun lisäksi syvennyn retorisen analyysin keinoin siihen, miten Schütz Zell asemoi itsensä suhteessa lukijoihin, ja miten hän perusteli näkemyksiään itsestään papin vaimona.¹¹ Identiteetin käsite tarkoittaa tässä tutkimuksessa minän konstruktia, joka syntyy tietyssä tilanteessa ja vuorovaikutuksessa.¹² Identiteettiä ei siis nähdä pysyvänä ominaisuutena, vaan jonain, jota rakennetaan ja luodaan erilaiseksi eri tilanteissa. Schütz Zellin identiteetin sanallistamisen tutkiminen niin avioliittoapologiassa kuin ruumissaarnassa on erityisen mielenkiintoista, koska hän toimi teksteissään niin julkisen kuin yksityisen elämänpiirin sisällä ja välillä. Yhtäältä hänen kirjoituksensa liittyivät reformatoristen ajatusten puolustamiseen ja toisaalta hänen aviomieheensä ja avioliittoonsa. Yhtäältä hän kirjoitti tekstinsä reformatorisena maallikkovaikuttajana ja toisaalta aviovaimona ja leskenä.

Analysoin tutkimuksessani alkukielisiä eli saksaksi kirjoitettuja lähdetekstejä, jotka löytyvät Elsie Anne McKeen tekstikriittisestä editiosta *Katharina Schütz Zell. Volume Two, The Writings, a Critical Edition*¹³. McKeen editiossa tekstit ovat kirjoitettuna nykyaakkosilla, alkuperäisteksteistä löytyneet kirjoitusvirheet on huomioitu, ja McKee on antanut kontekstuaalisia tietoja kirjoitusajankohtien teologisista kysymyksistä ja Schütz Zellin teksteissä mainituista henkilöistä. 1500-luvun alkupuolen saksankielistä tekstiä lukiessa on otettava huomioon tuon ajan saksan kielen erityispiirteet, ja käytänkin analyysini apuna Grimmin sanakirjaa¹⁴, joka sisältää saksan kielen sanastoa 1450-luvulta lähtien. Kaikki tutkimuksessani olevat suomenkieliset käännökset

---

¹⁰ Eskola & Suoranta 2008, 174.

¹¹ Retorisesta analyysistä ks. Alasuutari 2011, 157–158.

¹² Alasuutari 2011, 180–181.

¹³ McKee 1999b, 21–47, 70–94.

¹⁴ Deutsches Wörterbuch.

lähdeteksteistä ovat itse tekemiäni.¹⁵ Olen kuitenkin käyttänyt käännösteni tukena myös lähdetekstien englanninkielisiä käännöksiä, jotka löytyvät Elsie Anne McKeen teoksesta *Church Mother: the Writings of a Protestant Reformer in Sixteenth-Century Germany*¹⁶. Kaikki tutkimuksessani esiintyvät Raamatun jakeet on otettu vuonna 1992 käyttöön otetusta suomenkielisestä Raamatun käännöksestä.

1.2 Katharina Schütz Zell osana Strassburgin reformaatioliikettä

Katharina Schütz syntyi todennäköisesti vuonna 1498 strassburgilaiseen Elisabeth Gersterin ja Jakob Schützin käsityöläisperheeseen. Schützin perhe oli uskonnollinen, koulutusta arvostava sekä tarpeeksi varakas tarjotakseen myös Katharinalle saksankielisen koulutuksen. Hän oppikin lukemaan ja kirjoittamaan saksaa sujuvasti, mutta ei opiskellut latinaa. Katharina oli jo nuoresta tytöstä lähtien hyvin uskonnollinen, ja omistautui omien sanojensa mukaan jo kymmenvuotiaana hengelliselle elämälle, koska koki saaneensa Jumalalta kirkkoäidin (*Kirchenmutter*) kutsumuksen. Tämän vuoksi hän teki päätöksen naimattomaan maallikkoelämään sitoutumisesta, ja opetteli erityisen kutomistaidon (*Heidnischwerck*), jolla suunnitteli elättävänsä itsensä edelleen kotona asuessaan. Katharina omistautui Jumalan sanan opiskelulle, ja luki itse Raamattua, vaikka papisto ei erityisesti kannustanut ihmisiä siihen. Hän kävi ahkerasti kirkossa ja keräsi ympärilleen muita hengellisyydelle omistautuneita naisia, joiden kanssa toteutti katolisen kirkon opetuksen mukaista harrasta elämää katumusharjoituksineen ja laupeudentöineen.¹⁷

Katharinan kotikaupunki Strassburg oli yksi Pyhän saksalaisroomalaisen keisarikunnan suurimmista kaupungeista, ja sen asema vapaana valtakunnankaupunkina tarkoitti muun

---

¹⁵ 1500-luvun saksankielisissä teksteissä ei käytetty pilkkuja tai pisteitä erottamaan virkeitä ja lauseita toisistaan, vaan tekstejä rytmitettiin merkitsemällä hengähdystauot /-merkin avulla. Tämän vuoksi olen omissa käännöksissäni muokannut lähdetekstien lauserakenteita ja tehnyt käännökset luettavuus ja ymmärrettävyys edellä. Olen myös lisännyt käännöksiini kaarisulkeissa lisätietoja, jotka helpottavat valitsemieni sitaattien ymmärtämistä. Käännöksistä löytyvät hakasulkeet ja niiden sisältämät tiedot ovat puolestaan Schütz Zellin omia ja löytyvät siten lähdeteksteistä. 1500-luvun saksan kielestä ja McKeen käännösperiaatteista Ks. McKee 2006a, 39–40.

¹⁶ McKee 2006a, 62–82, 103–123.

¹⁷ McKee 1999a, 4, 6–8, 10–11, 13, 28.

muassa mahdollisuutta päättää omasta hallinnosta ja ulkopolitiikasta. Strassburg oli varakas kaupankäynnin keskus, jossa monenlaiset ihmiset ja aatteet kohtasivat. Katharinan lapsuus- ja nuoruusvuosina 1510-luvulla Strassburgin tuomiokirkossa saarnasi suosittu Johann Geiler¹⁸ (1445–1510), joka vaati moraalista parannusta ja uudistusta maallikoiden lisäksi myös katoliselta kirkolta ja sen papistolta. 1500-luvun alkuvuosikymmeninä Strassburgista kehittyi kirjapainotaidon keskus, ja kasvanut kirjapainojen määrä mahdollisti entistä paremmin maallikoiden hengellisen opiskelun. Uskonnollisia oppimateriaaleja sekä hartauskirjallisuutta oli latinan lisäksi tarjolla yhä enemmän myös kansankielellä saksaksi. Antiklerikalismi, humanismi sekä lopulta Martin Lutherin tekstien julkaiseminen vuodesta 1518 alkaen antoivat lopullisen sysäyksen kirkolliselle uudistusliikkeelle Strassburgissa.¹⁹

Käänteentekeviksi tapahtumiksi Katharinan elämässä muodostuivat hänen tutustumisensa niin Lutherin teksteihin kuin Mattheus Zellin evankelisiin saarnoihin. Zell aloitti työnsä Strassburgin suurimmassa seurakunnassa vuonna 1518 ja evankelisuuden puolesta hän alkoi saarnaamaan vuonna 1521. Myös Katharina kääntyi evankelisuuden kannalle vuoden 1521 aikana, koska sekä Lutherin tekstit että Zellin saarnat olivat tuoneet lohtua ja vastauksia hänen tuntemaansa hengelliseen ahdistukseen pelastuksesta. Uskonnollisen liikkeen lisäksi reformaatio oli vahvasti myös sosiaalinen liike. Käsiyöläistäustaisen Zellin saarnat vetivät puoleensa tuhansia kuulijoita, joten kaupungin puuseppien kilta rakensi Zellille puisen siirrettävän saarnastuolin, jotta kaikki halukkaat pääsisivät kuulemaan häntä tuomiokirkkoon, koska Zellin ei annettu käyttää Geilerin saarnastuolia.²⁰

Evankelisiin ajatuksiin tutustuminen sai Katharinan näkemään oman hengellisen kutsumuksensa uudella tavalla. Hän halusi edelleen palvella Jumalaa ja elää Jumalan tahdon mukaan, mutta naimattomuuden sijaan hän alkoi nähdä avioliiton keinona toteuttaa omaa kutsumustaan. Vuodesta 1523 tuli pappisliittojen vuosi Strassburgissa, ja joulukuussa 1523 Katharina Schütz ja

---

¹⁸ Saksalainen Johann Geiler (Geiler von Kaysersberg) oli koulutukseltaan pappi ja hän toimi niin Freiburgin yliopiston professorina kuin rehtorina. Viimeiset elinvuotensa (1478–1510) hän työskenteli Strassburgin tuomiokirkon saarnaajana. Ks. Campbell 2005b.

¹⁹ McKee 1999a, 14, 16, 27, 29–30; McKee 2006a, 4.

²⁰ McKee 1999a, 31–32, 34, 40; McKee 2006a, 6.

Mattheus Zell menivät naimisiin tuomiokirkon ovella. Hääseremonian jälkeisessä messussa Katharina nautti ensimmäistä kertaa elämässään ehtoollisviiniä, mikä oli katolisen kirkon mukaan maallikoilta kiellettyä, joten päivästä tuli kaksinkertainen evankelisuuden julkinen tunnustaminen hänelle. Avioituneiden pappien ja heidän vaimojensa asema ei ollut helppo, koska he olivat avioituessaan rikkoneet kanonista lakia. Strassburgin piispa William von Honstein yrittikin poistaa papeilta heidän virkansa tammikuussa 1524, ja tässä epäonnistuttuaan julisti heidät kirkonkiroukseen maaliskuussa.²¹

Katharinasta tuli näkyvin ja julkisin hahmo Strassburgin papiston vaimojen joukossa, ja hänen uskonnollinen julkaisutoimintansa alkoi vuonna 1524. Huhtikuussa hän julkaisi Kentzingenin evankelisisille uskonsisarilleen kirjoittamansa lohdutuskirjeen, ja syyskuussa pappisavioliittoja puolustaneen avioliittoapologian. Jälkimmäinen teksti oli aiheensa ja sisältönsä puolesta niin tulenarka, että kaupunginvaltuusto takavarikoi tekstin, ja asetti Katharinan julkaisukieltoon. Tätä kieltoa hän noudattikin 1530-luvun puoleenväliin saakka. Zelleille syntyi 1530-luvun taitteen molemmin puolin kaksi lasta, jotka kuitenkin kuolivat jo pikkulapsina. Lasten menetys ja lapsettomuus aiheuttivat Katharinalle suurta surua, mutta vapauttivat myös samalla hänet toimimaan kokoaikaisesti Mattheuksen apuna hänen papin virkansa hoidossa.²²

Katharinasta tuli papin vaimona aktiivinen julkinen toimija Strassburgin kaupungissa, ja hän vieraili niin sairaiden kuin vankien luona sekä hoiti kaupungin köyhäinrahastoa. Käytännöllisen diakonisen työn ohella Katharina osallistui reformaatioliikkeen toimintaan sovittelemalla opillisia ristiriitoja ja kirjoitti esimerkiksi Lutherille ehtoolliskiistaan liittyen. Kristillinen lähimmäisenrakkaus oli Schütz Zellille tärkeämpää kuin opilliset ristiriidat, ja hän kävi ahkeraa kirjeenvaihtoa erilaisia näkemyksiä edustaneiden teologien, kuten schwenkfeldiläisten, zwingliläisten ja uudelleenkastajien, kanssa. Katharina jatkoi uskonnollista julkaisutoimintaansa vuonna 1535 julkaisemalla neliosaisen virsikirjan. Hänen julkaisutoimintansa oli oman aikansa

---

²¹ McKee 1999a, 47-49, 51.

²² McKee 1999a, 55, 57, 62, 65; Stjerna 2011, 192.

naisvaikuttajalle harvinaisen laaja-alaista ja pitkäkestoista, ja 34 vuoden aikana Katharina kirjoitti niin sielunhoidollisia, liturgisia, apologeettisia kuin opetuksellisia tekstejä.²³

Katharinan elämä muuttui vuonna 1548 Mattheuksen kuoleman myötä. Leskeksi jäätyään hän joutui puolustamaan omaa asemaansa niin katolista uhkaa kuin toisen polven reformaattoreita vastaan. Katharina jatkoi omaa diakonista ja sielunhoidollista työtään myös Mattheuksen kuoleman jälkeen, ja vieraili esimerkiksi lepraan sairastuneen raatimies Felix Armbrusterin luona, ja sai omilla vaatimuksillaan kaupungin uudistamaan paikallisen köyhäin- ja sairaanhoitolaitoksen oloja. Katharina rikkoi viimeisinä elinvuosinaan perinteisiä uskonnollisia ja sukupuolittuneita rooleja, ja esimerkiksi toimitti harhaoppiseksi tuomitun Elisabeth Scher Hecklin hautajaiset vuonna 1562. Katharina kuoli itsekin samana vuonna harhaoppisuussyytösten saattamana, minkä vuoksi hänen panoksensa reformaatioliikkeessä unohtui pian hänen kuolemansa jälkeen.²⁴

1.3 Aiempi tutkimus

Schütz Zellin elämää ja kirjallista tuotantoa on esitelty useissa reformaation naisia käsitelleissä yleisteoksissa, kuten Roland Baintonin kirjassa *Women of the Reformation in Germany and Italy*²⁵ sekä Kirsi Stjerneran teoksessa *Reformaation naisia*²⁶. Tunnetuin Katharina Schütz Zellin tutkija on Elsie Anne McKee, jonka Schütz Zelliin liittyvä tutkimus sisältää yksityiskohtaisen elämäkerran *Katharina Schütz Zell. Volume One, The Life and Thought of a Sixteenth-Century Reformer*²⁷ sekä saksan- ja englanninkieliset tekstikriittiset editiot Schütz Zellin teksteistä.²⁸ McKee on myös kirjoittanut lukuisia artikkeleita Schütz Zellistä käsitellen esimerkiksi Schütz Zellin näkemyksiä avioliitosta sekä hänen suhdettaan schwenkfeldiläisyyteen.²⁹ 2000-luvulla tutkimuksellista

---

²³ Stjerna 2011, 188-189, 193-194, 196; Kommer 2013, 178.

²⁴ McKee 2006a, 24; Stjerna 2011, 194, 202, 212, 214.

²⁵ Bainton 1971.

²⁶ Stjerna 2011.

²⁷ McKee 1999a.

²⁸ McKee 1999b; McKee 2006a.

²⁹ McKee 2006b; McKee 2017.

kiinnostusta ovat puolestaan herättäneet Schütz Zellin toimijuus, vaikutusvalta, teologinen julistustyö ja itseauktorisointi.³⁰

Varhaisen uuden ajan sekä reformaatioajan naistutkimusta edustavat Sini Mikkolan teos *Rakkaat sisaret, riehaantuneet rouvat: Martin Lutherin naiset*³¹ sekä Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Maria Toivon *Noitavaimo ja neitsytäiti: Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*³². Dorothee Kommer on tutkinut kirjassaan *Reformatorische Flugschriften von Frauen. Flugschriftenautorinnen der frühen Reformationszeit und ihre Sicht von Geistlichkeit*³³ varhaisen reformaatioajan naiskirjoittajia, jotka julkaisivat saksankielisiä reformatorisia pamfletteja. Ensimmäisten evankelisten pappien vaimojen taustoja ja motivaatioita avioliitoilleen on tutkinut Marjorie Elizabeth Plummer teoksessaan *From Priest's Whore to Pastor's Wife: Clerical Marriage and the Process of Reform in the Early German Reformation*³⁴. Schütz Zellin lisäksi myös muiden tunnettujen reformaattoreiden vaimot, kuten Katharina von Bora Luther ja Anna Reinhard Zwingli, ovat olleet tutkimuksen kohteina.³⁵

Oma tutkimukseni liittyy ennen kaikkea Schütz Zellin itseymmärrykseen keskittyneeseen tutkimuskenttään. Ulrike Zitzlsperger on käsitellyt artikkelissaan "Mother, Martyr and Mary Magdalene: German Female Pamphleteers and their Self-images"³⁶ Schütz Zellin ja kolmen muun reformaatioajan naiskirjoittajan teksteissään ilmaisemia minäkuvia. G. Sujin Pak on puolestaan tutkinut Schütz Zellin ja kahden muun reformatorisen naisvaikuttajan profeetallista itseymmärrystä artikkelissaan "Three Early Female Protestant Reformers' Appropriation of Prophecy as Interpretation of Scripture"³⁷. Omaa tutkimusaihettani lähimpänä on Rachel Elisabeth Davis Smallin opinnäytetyö *Rewriting Eve: The Formation of the Female Self in Reformation Germany*³⁸,

---

³⁰ Esim. Methuen 2010; Mikkola 2018; Salminen 2018; Päivärinta 2021.

³¹ Mikkola 2019.

³² Katajala-Peltomaa & Toivo 2009.

³³ Kommer 2013.

³⁴ Plummer 2016.

³⁵ Esim. Smith 1999; Potgieter 2016; Jurgens 2022.

³⁶ Zitzlsperger 2003.

³⁷ Pak 2015.

³⁸ Davis Small 2016.

jossa käsitellään naisten minuuden muotoutumista reformaatioajan Saksassa. Davis Small kertoo myös lyhyesti Schütz Zellistä papin vaimona, mutta ei keskitytään analysoimaan tiettyä tekstiä, vaan luo tiiviin yleiskuvan aiheesta. Oma tutkimukseni, jossa lähestyn Schütz Zellin identiteettiä papin vaimona analysoimalla kahta hänen itsensä kirjoittamaa lähdetekstiä, tarjoaa ainutlaatuisen näkökulman Schütz Zellin omaan identiteetin sanoittamiseen niin hänen avioliittonsa alussa kuin sen päätyttyä.

1.4 Avioliittoapologia ja ruumissaarna historiallisissa konteksteissaan

Yksi näkyvimmistä ja kiistanalaisimmista reformaation mukanaan tuomista muutoksista olivat pappisavioliitot, joista ensimmäinen solmittiin vuonna 1521. Pappien selibaatista ja pappien oikeudesta avioon oli käyty debattia jo 1510-luvulta alkaen ja pappien avioitumisoikeutta puolustaneita tekstejä kirjoittivat sekä teologit, papit että maallikot. Luther käsitteli hengellisen säädyn selibaattia, avioliittoa ja ihmisen seksuaalisuutta vuoden 1519 saarnassaan ”Sermon vom ehelichen Stande” (Saarna aviosäädystä) sekä vuoden 1522 kirjoituksessaan ”Vom ehelichen Leben” (Avioelämästä). Lutherin mukaan papeilta ei voitu vaatia seksuaalista pidättäytymistä, koska muistakaan ihmisille luonnollisista tarpeista ei ollut mahdollista kieltäytyä. Vain harvat kykenivät hänen mukaansa aidosti noudattamaan selibaattia, ja kaikkien muiden tuli avioitua, jotta he välttäisivät haureuden synnin. Avioliitto oli Lutherille Jumalan Aatamissa ja Eevassa asettama luonnollinen järjestys, ja avioliittoon kuului aviopuolisoiden välinen seksuaalisuus, joka oli annettu ihmiskunnalle jälkeläisten tuottamista varten. Tämän lisäksi Lutherin käsitys uskovien yleisestä pappeudesta mursi katolisen kirkon aiemmin jyrkkää jaottelua hengellisen ja maallisen säädyn välillä. Kaste teki Lutherin mukaan kaikista kristityistä pappeja ja piispoja, joten niin maallikoita kuin pappeja sitoivat sekä samanlaiset oikeudet että eettiset ja moraaliset velvoitteet.³⁹

Eryteisesti vuosina 1522–1523 julkaistiin pappisavioliittoja puolustaneita pamfletteja, jotka olivat suunnattuja lähinnä toisille papeille. Laittomien elämänkumppaneiden kanssa eläneiden tai

---

³⁹ Breul 2014, 33–34.

muuten selibaattilupaustaan rikkoneiden pappien omantunnontuskia pyrittiin lievittämään myötätuntoisilla julkaisuilla, joissa kannustettiin pappeja uudenaiseen Raamatun lukemiseen, jonka tarkoituksena oli saada heidät myöntyväsiksi pappisavioliitoille. Pamfleteissa esimerkiksi korostettiin, ettei evankeliumeissa kielletty pappisliittoja, ja 1. Timeoteuskirjeen jakeesta 3:2 tehtiin jopa sellainen johtopäätös, että pappien kuului olla naimisissa. Näissä pamfleteissa pappisavioliittoja puolustettiin myös varhaiskirkon käytänteillä, jotka eivät kieltäneet pappien avioitumista.⁴⁰

Schütz Zellin avioliittoapologia on ainoa papin vaimon itsensä kirjoittama pappisliittoja puolustanut teksti, joten se tarjoaa ainutlaatuisen näkökulman 1500-luvun alkupuolella käytyyn pappisliittodebattiin. Vuonna 1524 julkaistu avioliittoapologia oli osa 1520-luvun alkupuolen runsasta maallikoiden kirjoittamien reformatoristen tekstien tuotantoa. Kirjapainotaidon kehittyminen mahdollisti laajamittaisen reformatoristen tekstien julkaisemisen ja toi myös maallikot julkisen keskustelun piiriin niin lukijoina kuin kirjoittajina. Naisten kirjoittamat varhaisen reformaatioajan pamfletit olivat usein kiistakirjoituksia, joiden synty liittyi tiettyihin ajankohtaisiin tapahtumiin, ja jotka kohdistuivat tiettyjä uskonnollisia auktoriteetteja vastaan.⁴¹ Tämä näkyi selvästi myös Schütz Zellin avioliittoapologiassa, jonka tarkoituksena oli puolustaa pappisavioliittoja raamatullisin perustein, torjua Zelleistä ja heidän avioliitostaan levitettyjä valheita, sekä vastata katolisten teologiain ajatuksiin ja kritisoida katolisen kirkon selibaattikäytäntöjä.

Pappien yksityiselämän lisäksi reformaatio muutti heidän työnkuvaansa, ja yksi näistä muutoksista oli saarnojen merkityksen korostuminen. Jumalanpalveluksissa ja kirkollisina juhlapäivinä pidettyjen saarnojen lisäksi myös hää- ja hautajaissaarnat kehittyivät omiksi saarnatyypeikseen. Luterilaisten hautajaisten tarkoituksena oli hautajaisvieraiden lohduttaminen ja kristinopillinen valistaminen, ja hautajaissaarnat kehittyivät tärkeimmäksi keinoksi osallistujien hengelliseen opastukseen. Tämä asetti uudenlaisia vaatimuksia saarnoille, ja siten pappien

---

⁴⁰ Plummer 2011, 109. "Seurakunnan kaitsijan tulee olla moitteeton, yhden vaimon mies, raitis, harkitseva, rauhallinen, vieraanvarainen ja taitava opettamaan --." (1. Tim. 3:2).

⁴¹ Kommer 2013, 26, 29–30, 32, 35, 182.

Raamatun tuntemukselle ja retorisille taidoille. Koska erityisesti tunnettujen henkilöiden hautajaiset keräsivät yhteen monenlaisia ihmisiä, myös sellaisia, jotka eivät välttämättä muuten olleet kuulemassa saarnoja, olivat hautajaiset merkittäviä tilaisuuksia uskonnolliselle vaikuttamiselle. Hautajaissaarnoja myös koottiin kirjallisiksi kokoelmiksi, ja ne vetosivat erityisesti maallikkolukijoihin. Tärkeinä esimerkkeinä luterilaisille hautajaissaarnoille toimivat erityisesti Lutherin pitämät saarnat vaaliruhtinas Fredrik Viisaan (1463–1525) ja hänen veljensä ja seuraajansa Juhana Horjumattoman (1468–1532) hautajaisissa.⁴²

Erityisesti yhteiskunnan ylempien säätyjen edustajat näkivät hautajaissaarnat keinona parantaa omaa julkisuuskuvansa, ja he olivat valmiita maksamaan niistä jopa lisämaksuja. Painetut ja siten jälkipolville säilyneet hautajaissaarnat ovatkin pääasiassa olleet ylempien säätyjen miehille pidettyjä saarnoja. Kirkon edustajille hautajaisissa saarnaaminen puolestaan tarjosi uudenlaisen mahdollisuuden julistaa Jumalan sanaa ihmisille.⁴³ Hautajaisissa oli mahdollista tarjota kristillistä opastusta olemassaolon perimmäisiin kysymyksiin, kuten kärsimyksen ja kuoleman kaltaisiin suuriin teemoihin.⁴⁴ Pappien saarnaamistaidon kehittämiseksi koottiin postilloja eli saarnakokoelmia, ja ensimmäisen luterilaisen hautajaissaarnakokoelman julkaisi luterilainen pappi Johann Spangenberg (1484–1550) vuonna 1545. Spangenberg listasi omassa hautajaissaarnakokoelmassaan muun muassa 60 Vanhan testamentin jaetta, joita oli soveliasta käyttää hautajaissaarnan teemoina. Omissa esimerkkisaarnoissaan hän oli laajentanut näitä Raamatun jakeiden aiheita, ja käsitellyt esimerkiksi kuoleman väistämättömyyttä, maallisen elämän kurjuutta sekä katumuksen merkitystä.⁴⁵

Ihmisten lohduttamiseen ja opettamiseen tähänneen raamatunselityksen lisäksi hautajaissaarnat sisälsivät tyypillisesti edesmenneen henkilön lyhyen elämäkerran sekä kuvauksen siitä, miten vainaja oli kuollut. Karant-Nunnin mukaan nämä biografiset osiot kuitenkin muistuttivat lähinnä keskiaikaisia pyhimyselämäkertoja, koska niissä oli tiettyjä vakio-

---

⁴² Burnett 2005, 37–39.

⁴³ Karant-Nunn 2005, 150–151.

⁴⁴ Burnett 2005, 38.

⁴⁵ Burnett 2005, 39–40.

ominaisuuksia, joilla vainajia kuvattiin. Hautajaissaarnoissa edesmennyt henkilö haluttiin esittää uskonnollisesti esikuvallisena kristittyinä, jotta surevat saisivat esimerkin, jota seurata, ja varmuuden vainajan taivaskelpoisuudesta. Samaa tarkoitusta palvelivat myös vainajien kuolinkuvaukset, jotka sisälsivät myös monia toistuvia elementtejä, kuten syntien- ja uskontunnustuksen sekä rauhallisen kuolemanhetken.⁴⁶

---

⁴⁶ Karant-Nunn 2005, 151.

2 Schütz Zellin identiteetti vuoden 1524 avioliittoapologiassa

2.1 Avioliittoapologian synty ja sisältö

Schütz Zellin avioliittoapologia syntyi kahden muun samaan aiheeseen liittyneen kirjoituksen jatkoksi. Zellien avioituttua 3.12.1523 Mattheus Zell joutui kuuden muun Strassburgissa avioituneen papin kanssa piispa von Honsteinin kurinpitotoimien kohteeksi, koska pappien avioituminen rikkoi kanonista lakia. Helmikuussa 1524 Schütz Zell kirjoitti piispalle yksityiskirjeen, jossa puolusti pappien oikeutta avioliittoon Raamattuun vedoten. Schütz Zell olisi myös halunnut julkaista kyseisen kirjeen, mutta Strassburgin kaupunginvaltuusto käski Mattheus Zelliä estämään vaimonsa tekstin julkaisemisen, koska tilanne oli muutenkin tarpeeksi tulenarka. Tämän lisäksi Schütz Zell kirjoitti ystävilleen kirjasen, jossa perusteli muuttunutta näkemystään avioliitosta. Koska Schütz Zell oli aiemmin tunnettu sitoutumisestaan hengelliseen ja naimattomaan maallikkoelämään, oli hänen tärkeää perustella, miksi naimisiinmeno papin kanssa olikin pyhä kutsumus ja Jumalan tahto.⁴⁷

Schütz Zellin avioliittoapologia julkaistiin todennäköisesti Strassburgissa Wolfgang Köpffelin painamana syyskuun alussa vuonna 1524. Apologian kiistanalaisen aiheen ja sisällön vuoksi kaupunginvaltuusto takavarikoi tekstin jo 10.9. ja uusien painosten julkaiseminen kiellettiin.⁴⁸ Schütz Zellin apologia oli otsikoitu ”Katharina Schützin puolustus Mattheus Zellin, aviomiehensä, puolesta, joka on pappi ja Jumalan sanan palvelija Strassburgissa. Hänestä keksittyjen lukuisten valheiden vuoksi.” Heti otsikon jälkeen apologiassa nimettiin kolme katolista oppinutta, Thomas Murner⁴⁹ (1475–1537), Johannes Cochlaeus⁵⁰ (1479–1552) ja Conrad Treger⁵¹ (1480–1542), joita

---

⁴⁷ McKee 2006a, 57–58.

⁴⁸ McKee 2006a, 62.

⁴⁹ Tohtori Thomas Murner oli tunnettu runoilija ja satiirikko sekä Strassburgin fransiskaaneljestön jäsen. McKee 1999b, 21. Alaviite 3.

⁵⁰ Tohtori Johannes Cochlaeus oli teologi ja yksi tunnetuimmista protestantismien ja Lutherin vastustajista. McKee 1999b, 21. Alaviite 3.

⁵¹ Conrad Treger oli augustinolaismunkki ja Strassburgin augustinolaisluostarin priorin ja luostarin koulun johtaja. McKee 1999b, 21. Alaviite 3.

vastaan Schütz Zell puolustuspuheenvuorossaan argumentoi. Näiden nimeltä mainittujen teologiien lisäksi Schütz Zell ilmaisi kirjoittaneensa apologiansa niin hyvälle opastukseksi kristilliseen totuuteen kuin pahoille ojennukseksi heidän levittämiinsä valheisiin.⁵²

McKee on jaotellut apologian kahteen temaattiseen pääosioon, joista ensimmäisessä Schütz Zell perusteli kristilliseen lähimmäisenrakkauteen vedoten, miten hänen velvollisuutensa oli kirjoittaa tämä puolustuspuheenvuoro, jotta viattomat kristityt eivät joutuisi harhaan johdetuiksi valheiden ja väärän opin julistamisen vuoksi. Hän pyrki saavuttamaan tämän tavoitteen antamalla raamatullisia perusteita pappisavioliitolle, haastamalla kolmea tunnettua katolista teologia sekä tuomalla esiin katolisen kirkon kaksinaismoraalin selibaattiin liittyen.⁵³ Apologian toisessa pääosiossa Schütz Zell puolestaan keskittyi torjumaan aviomiehestään ja heidän avioliitostaan kerrottuja valheita sekä perustelemaan, mikä sai hänet avioitumaan papin kanssa.⁵⁴

2.2 Aviomiehensä puolustaja, pelastaja ja kumppani

Jo apologian otsikko kertoi paljon Schütz Zellin käsityksestä omasta roolistaan. Hän puolusti Mattheusta, jonka hän määritteli ensin aviomieheksi, ja vasta sitten papiksi ja Jumalan sanan palvelijaksi.⁵⁵ Apologian kaltaisen sanallisen puolustamisen lisäksi Schütz Zell oli valmis menemään jopa pidemmälle, ja kirjoitti, että ” -- haluan -- asettaa kunniani, kehoni ja elämäni alttiiksi hänen vuokseen -- ”.⁵⁶ Tällainen valmius kärsimykseen ja marttyyriuteen toistui myös vaikuttavassa kuvauksessa, jossa Schütz Zell kuvaili häntä ja Mattheusta kuolemassa uskonsa puolesta ristillä:

En tiedä suurempaa kunniaa, jonka voisimme kokea, kuin kuolla tämän maailman häpäisemänä. Hän minulle ja minä hänelle iloisesti ristillä puhuen ja toinen toistamme

---

⁵² KSZ 1999 (1524), 26.

⁵³ KSZ 1999 (1524), 21-39.

⁵⁴ KSZ 1999 (1524), 39-47.

⁵⁵ KSZ 1999 (1524), 21.

⁵⁶ KSZ 1999 (1524), 43.

vahvistaen. Siksi minä ja hän haluamme hyväksyä sellaiset valheet ja kaiken häväistyksen ja myös kuoleman kaikella kärsivällisyydellä, rauhalla ja ilolla, Hengen hedelmillä – -. ⁵⁷

Schütz Zellin retoriikka hänen ja Mattheuksen marttyyrikuolemasta, itsensä uhraamisesta sekä valmiudesta kärsimykseen oli tarkoitettu vakuuttamaan lukijat heidän uskonvakaumuksensa ja kumppanuutensa järkkymättömyydestä. Ristinsymboliikka puolestaan yhdisti Katharinan ja Mattheuksen kärsimykset itsensä Kristuksen kärsimykseen, ja siihen, miten Jeesus lohdutti hänen viattomuutensa tunnustanutta rikollista ristillä. Tämä oli retorisesti todella väkevä keino havainnollistaa niin heidän syyttömyyttään, uskonsa lujutta kuin sitoutumista heidän tekemiinsä uskonopillisiin ja henkilökohtaisiin valintoihin. Zellien pariskunnan vertaaminen Kristukseen, Jumalan poikaan, loi myös kuvan heidän kärsimystensä jumalallisesta tarkoituksiperästä, ja loi vahvan kontrastin Schütz Zellin käyttämään ”paholaisen lapset”-retoriikkaan, jolla hän kuvasi katolisen kirkon edustajia. Kärsimyskuvaston keskeltä löytynyt ”Hän minulle ja minä hänelle --.” muistutti Laulujen laulun jaetta ”Rakkaani on minun ja minä olen hänen- --.” (6:3), ja vahvisti käsitystä Zellien avioliiton ylimaallisesta luonteesta.

Schütz Zellin marttyyriys- ja kärsimysretoriikka olivat kirjallisten tehokeinojen lisäksi myös osittain realistisia kuvauksia siitä, miten riskialtista papin kanssa avioituminen saattoi olla itse pappien lisäksi myös heidän vaimoilleen. Papin vaimoksi suostuminen 1500-luvun alkupuolella tarkoitti niin oman maineen kuin fyysisen ja taloudellisen turvan alttiiksi asettamista. Monet avioituneet papit ja heidän vaimonsa joutuivat karkotetuiksi kotipaikkakunniltaan avioitumispäätöksensä vuoksi, ja osa papin vaimoiksi suostuneista naisista saattoi joutua perheidensä ja sukujensa hylkäämiksi.⁵⁸ Pappien vaimoja ei myöskään aina pidetty kunniallisina ja muiden kanssa tasaveroisina vaimoina, ja erityisesti alemmista yhteiskuntaluokista tulleita pappien konkubiineja⁵⁹ halveksittiin. Pahimmassa tapauksessa papin kanssa avioitunutta naista saattoi kohdata jopa kuolemantuomio.⁶⁰

---

⁵⁷ KSZ 1999 (1524), 44.

⁵⁸ McKee 2017, 23–24, 29.

⁵⁹ Konkubiini oli papin elämänkumppani, joka ei ollut laillinen vaimo. Ks. Plummer 2012, 13.

⁶⁰ Plummer 2012, 211, 218, 220.

Tunnetut reformaattorit sekä heidän vaimonsa olivat vielä tavallisia pappeja enemmän negatiivisen huomion kohteina. Esimerkiksi Martin Lutherin (1483–1546) ja Katharina von Boran (1499–1552) avioliiton seurauksena epäiltiin syntyvän itse antikristuksen.⁶¹ Ensimmäiset naiset, jotka menivät pappien kanssa naimisiin olivat pääosin entisiä nunnia, kuten von Bora, tai pappien laittomia elämänkumppaneita, eivätkä siten vastanneet reformaatioliikkeen johtajien toivomusta hyväsuokuisesta ja siveästä naimattomasta naisesta, joka auttaisi pappismiestään siirtymään papillisesta selibaatti-ideaalista aviomiehen ja isän rooliin.⁶² Schütz Zell olikin taustansa puolesta aivan uudenlainen papin vaimo, jolla oli paremmat edellytykset toimia esimerkillisenä papin vaimona ja miehensä kristillisenä apulaisena. Zellejä voitaisiinkin perustellusti kutsua Strassburgin varhaisen reformaatioajan voimapariksi, koska Mattheus Zell oli Strassburgin johtava ja suosituin evankelinen saarnamies. Tämän vuoksi pappisavioliittojen ja reformaation vastustajille oli varmasti erityisen oleellista mustamaalata juuri heidän avioliittoaan.

Schütz Zellin toiminta aviomiehensä julkisena puolustajana oli monin tavoin yllättävä naisen ja aviovaimon itselleen ottama julkinen rooli 1500-luvun yhteiskunnassa. Miehen tehtävänä oli toimia huonekuntansa jäsenten maallisena ja hengellisenä kaitsijana, ja tästä oli sallittua poiketa vain erityistapauksissa.⁶³ Monet naiset käyttivätkin tätä perustelua toimiessaan perinteisesti miehisillä elämänalueilla tai noustessaan puolustamaan toisia protestantteja julkisesti. Esimerkiksi Schütz Zellin aikalainen, baijerilainen aatelinainen Argula von Grumbach⁶⁴ (1492–1556/57) kävi moneen suuntaan runsasta kirjeenvaihtoa tukiessaan luterilaisten tekstien hallussapidosta syytettyä opiskelija Arsacius Seehoferia.⁶⁵ Von Grumbach perusteli omaa toimintaansa sillä, että yksikään mies ei ollut ollut halukas tai kykenevä puolustamaan

---

⁶¹ Arffman 2009, 236.

⁶² Plummer 2012, 215.

⁶³ Arffman 2009, 232, 236.

⁶⁴ Argula von Grumbach, omaa sukuaan von Stauff, oli baijerilainen aatelinainen, joka tuli tunnetuksi ensimmäisenä reformatorisen pamfletin julkaisseena naisena. Hänen kahdeksan julkaistua kirjettään liittyivät kaikki Ingolstadtin yliopiston opiskelijaan Arsacius Seehoferiin, jota yliopiston katoliset edustajat syyttivät harhaoppisten luterilaisten tekstien hallussapidosta. Von Grumbach puolusti Seehoferia yliopiston syytöksiä vastaan, ja hänen vuosina 1523–1524 julkaistut kirjoituksensa herättivät suurta huomiota. Ks. Stjerna 2009, 117–140; Mikkola 2019, 112–130.

⁶⁵ Stjerna 2011, 119.

Seehoferia, joten kristittynä hän oli sukupuolestaan huolimatta velvoitettu siihen.⁶⁶ Kenties Schütz Zellkin oli odottanut, että joku mies tarttuisi toimeen ja puolustaisi häntä ja Mattheusta kiivaasti levinneitä valheita ja juoruja vastaan. Katharinahan oli jo itse yrittänyt helmikuussa 1524 julkaista piispalle kirjoittamansa puolustuskirjeen, mutta sen julkaiseminen estettiin. Julkinen loanheitto jatkui kuitenkin vielä yli puoli vuotta, ja syyskuussa 1524 Katharina vihdoinkin julkaisi aiemman julkaisukiellon uhallakin avioliittoapologiansa. Apologiassaan hän kirjoitti, että hänen liiallinen kärsivällisyytensä oli johtanut siihen, että niin hyvät kuin pahat ihmiset olivat tulleet epäluuloisiksi, ja alkaneet uskomaan valheiden olevan totta.⁶⁷ Schütz Zellin oli siis ollut pakko tarttua sulkakynään evankeliumin ja totuuden puolesta, koska kukaan muu ei ollut sitä tehnyt.

Avioliittonsa ja aviomiehensä puolustamisen lisäksi Katharina loi itsestään kuvaa Mattheuksen pelastajana. Hän ei yrittänyt peitellä sitä, miten Mattheus oli elänyt ennen heidän avioitumistaan:

En halua ottaa vastuuta siitä, miten hän eli, ennen kuin minusta tuli hänen vaimonsa. Hän käyttäytyi, kuten paavi ja piispa halusivat. Ne, jotka kieltävät avioliiton, jonka Jumala määräsi, ja sallivat portot, jotka Jumala kielsi.⁶⁸

Schütz Zell siis antoi ymmärtää, ettei Mattheuskaan ollut pystynyt vastustamaan lihallisia himoja selibaattilupauksestaan huolimatta, mutta siirsi taitavasti vastuun Mattheuksen käytöksestä piispalle ja paaville, jotka toimivat Schütz Zellin mukaan Jumalan käskyjen vastaisesti. Katolinen kirkko olikin luonut itselleen kaksinaismoralistisen järjestelmän seksuaalisuuteen ja avioelämään liittyen: Yhtäältä papiston selibaatti oli nostettu maallista avioelämää arvokkaammaksi ja ihanteellisemmaksi hengellisen säädyn elämäntavaksi.⁶⁹ Toisaalta tätä ylevää elämäntapaa oli mahdotonta noudattaa ja selibaattilupausta rikottiin jatkuvasti. Kirkko ei myöskään puuttunut tarpeeksi tiukasti näihin rikkomuksiin, vaan hyväksyi niiden rahallisen korvaamisen.⁷⁰ Plummerin mukaan monet papit kokivatkin suuria omantunnon tuskia, koska eivät pystyneet elämään kuin

---

⁶⁶ Mikkola 2019, 116.

⁶⁷ KSZ 1999 (1524), 24.

⁶⁸ KSZ 1999 (1524), 43.

⁶⁹ O'Reggio 2013, 39.

⁷⁰ Mikkola 2019, 62.

nimellisesti selibaatissa. Osalla tämä ristiriitainen tilanne johti voimakkaaseen hengelliseen kriisiin, jota lopulta lievittivät Raamatusta löytyneet perusteet pappisavioliitolle.⁷¹

Pappien avioitumisen puolesta puhunut Luther otti hyvin suorasukaisesti kantaa myös ihmisen seksuaalivietin voimakkuuteen, ja oli sitä mieltä, että selibaatissa eläminen oli käytännössä mahdotonta. Seksuaalisuus olikin hänen mielestään ihmiselle yhtä välttämätön ja vastustamaton kehollinen tarve kuin syöminen ja juominen, ja siveyden armolahja oli suotu vain harvoille.⁷² Koska suurin osa ihmisistä päätyi toteuttamaan seksuaaliviettiään tavalla tai toisella, oli suotavin vaihtoehto tälle avioliitossa oman aviokumppanin kanssa.⁷³ Schütz Zell ei käsitellyt apologiassaan ihmisen seksuaalisuutta suoraan, mutta toi epäsuorasti esille viettien voiman toteamalla, että pappien selibaatti aiheutti ”suurta huoruutta”.⁷⁴ Tähän moraalittomuuteen Schütz Zell halusi puuttua ja esitti itsensä niin aviomiehensä kuin monien muiden kristittyjen pelastajana:

Tarkasteltuani hänen elämäänsä, ja muidenkin, otin sitten sen vuoksi hänet (aviomiehekseni). Rohkenin voittaa hänen sielunsa, ja monia sieluja, Jumalan armolla ja voimalla.⁷⁵

Se, että nuori käsityöläistäustainen maallikkonainen ajatteli, että hän voisi pelastaa 20 vuotta vanhemman pappismiehen avioitumalla hänen kanssaan, oli monin tavoin vaikuttava väite. Schütz Zellin retoriikassa perinteiset roolit vaihtuivat ja maallikko oli kykenevä pelastamaan papin. Tämän pelastuksen keinoina eivät toimineet perinteiset aneet, ruusukorukoukset, paasto, rippi tai pyhiinvaellus, vaan avioliitto. Tässäkin kohtaa Schütz Zell osoitti sisäistäneensä protestanttisen liikkeen ajatusmaailman, ja hänen ajatuksensa heijastelivat Lutherin näkemystä

---

⁷¹ Plummer 2012, 100. Esim. ”Seurakunnan kaitsijan tulee olla moitteeton, yhden vaimon mies, raitis, harkitseva, rauhallinen, vieraanvarainen ja taitava opettamaan --.” (1. Tim. 3:2).

⁷² Breul 2014, 33.

⁷³ Wiesner-Hanks 2022, 281.

⁷⁴ KSZ 1999 (1524), 39.

⁷⁵ KSZ 1999 (1524), 43.

avioliitosta himon synniltä pelastajana. Schütz Zell siis luotti järkähtämättömästi niin omaan protestanttiseen vakaumukseensa kuin oman Jumalan valtuuttaman toimintansa voimaan.

Itsensä Mattheuksen pelastajana nähnyt Schütz Zell ottikin itselleen aktiivisen ja aloitteellisen roolin kertoessaan, miten päätyi menemään Mattheuksen kanssa naimisiin. Lause ”Otin itse yhden (papin aviomieheksi) – –.” (*Hab ich selber einen genommen – –.*)⁷⁶ on todella voimakas ilmaus Schütz Zellin itse tekemästä avioitumispäätöksestä, jossa tuleva pappisaviomies vaikutti olleen enemmän avioitumispäätöksen objekti kuin subjekti. Tämä hänen käyttämänsä lause näyttäytyykin erityisen mielenkiintoisena 1500-luvun avioitumiskäytännöt huomioon ottaen. Ajan käytäntöjen mukaan avioliitto ei ollut kahden ihmisen tekemä sitoumus, vaan kahden suvun välinen sopimus, jossa esimerkiksi taloudellisilla intresseillä oli suuri merkitys. Avioituminen vaati vanhempien suostumuksen, eivätkä henkilökohtaiset mieltymykset olleet välttämättä ensisijaisia kumppanin valinnassa. Yhteiskunnan sosiaalista järjestystä pyrittiin myös noudattamaan avioitumalla säätyhierarkian mukaisesti, ja esimerkiksi tohtoriksi väitelleet reformaattorit pyrkivät löytämään vaimoikseen aatelistaustaisia naisia.⁷⁷ Myös Zellien avioliitto noudatteli yhteiskunnan säätyhierarkiaa, koska sekä Katharina että Mattheus olivat lähtöisin käsityöläisperheistä.⁷⁸

Osuvan vertailukohdan Zellien avioliitolle tarjoavat Katharina von Bora ja Martin Luther, jotka avioituivat vuonna 1525. Von Bora ei Schütz Zellin tavoin jäänyt odottelemaan sopivaa aviomiestä, vaan ilmoitti suoraan, että ottaisi miehekseen joko Lutherin tai Nikolaus von Amsdorfin⁷⁹ (1483–1565).⁸⁰ Schütz Zellille tuntui kuitenkin hänen omien sanojensa mukaan riittävän kuka pappi tahansa, koska hän käytti epämääräistä artikkelia *einen* (yksi, joku, eräs) kertoessaan avioitumisestaan.⁸¹ Von Bora ja Luther olivat sääntökuntataustaisia ja

---

⁷⁶ KSZ 1999 (1524), 39.

⁷⁷ Arffman 2006, 172–173, 180.

⁷⁸ McKee 2006a, 18.

⁷⁹ Von Amsdorf oli saksalainen teologi, joka opetti Wittenbergin yliopistossa filosofiaa ja teologiaa sekä työskenteli protestanttisena pappina reformaation edistämiseksi. Von Amsdorf oli Lutherin ystävä ja työtoveri. 1521. Ks. Campbell 2005c.

⁸⁰ Mikkola 2019, 53.

⁸¹ KSZ 1999 (1524), 39.

selibaattilupauksen antaneina vapautuneet sukuvelvollisuuksistaan, ja saattoivat päättää avioliitostaan itse.⁸² Schütz Zell ei myöskään maininnut apologiassaan vanhempiaan tai sukuaan millään tavalla, vaan antoi ymmärtää, että hänen ja Mattheuksen avioituminen oli täysin heidän kahdenkeskinen päätöksensä. Mattheus olikin pappina sitoutunut selibaattiin sääntökuntalaisten tavoin, ja Schütz Zell eli elämänsä naimattomuuteen sitoutuneena maallikkona.⁸³

Schütz Zellin kuvaama hänen ja Mattheuksen avioituminen ei ollut täysin ainutlaatuinen reformaation kontekstissa, mutta monin tavoin ajan yleisistä käytännöistä poikennut toimintatapa. Olihan itse Lutherkin myöntänyt, että oli halunnut avioitumalla miellyttää isäänsä, ja oli kysynyt vanhempiensa kantaa avioitumiseensa, vaikka ei olisi heidän lupaa tarvinnutkaan.⁸⁴ Edellä mainitun huomioon ottaen Schütz Zellin apologiassaan ilmentämä toimijuus näyttäytyikin melko epätyypillisenä. Hän esitti itsensä aktiivisena ja itsenäisenä naisena, joka päätti itse omasta avioliitostaan ja valitsi itselleen sopivan aviomiehen. Luther neuvoi vuonna 1519 pitämässään avioliittoa koskeneessa saarnassaan⁸⁵ rukoilemaan Jumalalta aviopuolisoa.⁸⁶ Jumala oli myös Schütz Zellin apologiassa ainoa auktoriteetti, jonka avun ja valtuutuksen hän avioitumisessaan tunnusti.⁸⁷

Koska pappisavioliitot herättivät runsaasti epäluottamusta ja kritiikkiä, oli Schütz Zelliille tärkeää todistella, että he olivat Mattheuksen kanssa menneet naimisiin puhtaasti hengellisistä syistä. Hän korosti apologiassaan, ettei ollut erityisen kaunis tai rikas, joten Mattheuksen syyt avioliitolle eivät voineet johtua mistään maallisesta, kuten seksuaalisesta halusta tai rahanahneudesta.

---

⁸² Arffman 2006, 172.

⁸³ Hengelliset maallikkoliikkeet kasvattivat suosiotaan keskiajalla ja tarjosivat etenkin naisille tavan toteuttaa uskonnollisuuttaan muutenkin kuin luostarissa. Uudenlainen pääosin kaupungeissa yleistynyt hengellinen maallikkoelämä vetosi erityisesti porvari- ja käsityöläisperheiden tyttäriin, jotka saattoivat edelleen elää omissa kodeissaan, mutta sitoutuivat useimmiten siveyslupaukseen. Schütz Zellin kotikaupunki Strassburg oli tunnettu begiineistään, jotka tyypillisesti elättivät itsensä käsitöillä ja tekstiilintuotannolla. Myös Schütz Zell oli opetellut tekstiilityötaitoja nuoruudessaan. Hengellisistä maallikkoliikkeistä ja Strassburgin begiineistä ks. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004, 289–295, 299–305.

⁸⁴ Arffman 2006, 172; Mikkola 2019, 55.

⁸⁵ Eyn Sermon von dem Elichen standt. (Saarna aviosäädystä).

⁸⁶ Karant-Nunn & Wiesner-Hanks 2003, 90.

⁸⁷ KSZ 1999 (1524), 39.

Schütz Zellin mukaan Mattheuksen avioitumispäätöksen taustalla olivat ennen kaikkea halu kohottaa Jumalan kunniaa sekä toimia oman ja lähimmäisten pelastumisen hyväksi.⁸⁸ Buckwalter on huomauttanut, että osa naimisiin menneistä papeista halusi avioitumalla virallistaa jo pitkään olemassa olleet parisuhteensa, jotta heitä ei olisi pidetty huoruudessa, vaan Jumalan siunaamassa avioliitossa elävinä pariskuntina.⁸⁹ Erotuksena tähän Zellien avioliitto olikin helpompi esittää puhtaasti uskonopillisena julistuksena, jolla oli täysin hengelliset lähtökohdat, koska Katharinalla ja Mattheuksella ei ollut pitkää yhteiselämää takanaan.

Schütz Zell kuitenkin korosti hänen ja Mattheuksen sopuisaa ja tasaveroista kumppanuutta puolustautuessaan heidän avioliitostaan kerrottuja valheita vastaan. Schütz Zell kertoi, että hän ja Mattheus eivät olleet koskaan olleet varttituntiakaan riidoissa keskenään, eikä kumpikaan ollut satuttanut toista sanoin tai teoin. Molemmat myös halusivat hänen mukaansa täyttää toistensa toiveet, kunhan ne olivat jumalisia.⁹⁰ Nämä jokseenkin liioitelluilta vaikuttaneet kuvaukset Zellien avioliitosta voidaan nähdä retorisenä keinona, jossa Schütz Zell vastasi hänestä ja Mattheuksesta kerrottuihin valheisiin liioitelluilla vasta-argumenteilla. Schütz Zellin mukaan Zellien pariskunnasta oli levitetty huhuja, että Mattheus olisi lyönyt Katharinaa ja ajanut hänet heidän kodistaan ulos, ja Katharina olisi mennyt itkien isänsä taloon suojaan kahdeksaksi päiväksi. Mattheuksen myös kerrottiin vietelleen puutarhassa erään kaupunkilaisnaisen sekä pettäneen Katharinaa Zellien kotona työskennelleen kotiapulaisen kanssa.⁹¹ Schütz Zellin kuvailemissa huhuissa Mattheus yritettiin kaikin keinoin saada näyttämään nuoria naisia turmelevalta viettelijältä ja seksuaalisesti kyltymättömältä vaimonsa pahoinpitelijältä, jotta hänen sekä Zellien pariskunnan esikuvallinen rooli Strassburgin uskonnollisella kentällä olisi heikentynyt. Keinoiksi tähän valittiin erityisesti himon ja haureuden synnit, jotka nähtiin koko yhteisön kannalta erityisen vaarallisina.⁹² Väkivaltaan turvautuminen puolestaan osoitti epäonnistunutta

---

⁸⁸ KSZ 1999 (1524), 40.

⁸⁹ Buckwalter 1998, 242.

⁹⁰ KSZ 1999 (1524), 42.

⁹¹ KSZ 1999 (1524), 41–42.

⁹² Mikkola 2019, 236.

perheenpäänä toimimista ja oli sen vuoksi häpeällistä, vaikka aviomiehillä olikin oikeus kurittaa vaimojaan myös ruumiillisesti.⁹³

Schütz Zell torjui Mattheuksesta ja heidän avioliitostaan kerrotut juorut vähätellen ja Mattheuksen hyväkäytöksisyyttä ja ahkeruutta korostaen. Hän muun muassa totesi:

Eihän minulla edes ole piikaa. Vain viaton pieni tyttönen, vielä niin nuori – –, ettei hän edes tiedä sellaisista (seksuaalisista) asioista. Hänen ollessaan talossa Mattheus ei ole sanonut hänelle neljää sanaakaan. Eikä minun tarvitsisi huolehtia, vaikka hän olisikin tarpeeksi vanha, sillä en myöskään ole havainnut Mattheuksessa minkäänlaista himokkuutta tai pahanilkisyyttä. Antikristuksen palvelusväki antaa hänelle niin paljon tekemistä, että sellainen katoaisi, vaikka sellaista hänessä olisi.⁹⁴

Schütz Zell siis osoitti tuntevansa aviomiehensä luonteen, ja kertoi luottavansa häneen täydellisesti. Schütz Zell myös korosti Mattheuksen ahkeraa työskentelyä protestanttisen uskon puolesta, joka viimeistään ajaisi kaikenlaiset moraalittomat ajatukset miehestä ulos, jos sellaisia sattuisi olemaan. Schütz Zellin retorisenä tehokeinona toimi protestanttien yleisemminkin käyttämä paavin leimaaminen antikristukseksi, ja katolisten pappien nimittäminen hänen palvelijoikseen.⁹⁵ Tämän avulla apologian lukijalle tuli entistä selvemmäksi, kenen sanoihin kannatti luottaa.

Zellien keskinäisestä kunnioituksesta ja arvostuksesta kertoi erityisesti se, että Katharina oli vuonna 1524 julkaissut jo kaksi kirjoittamaansa tekstiä, ja suunnitteli apologiassa vielä jatkavansa julkaisutoimintaansa. Kuten aiemmin on tullut esille, 1500-luvulla kodin ja perheen piiri oli naisten ensisijainen toimintakenttä, ja aviovaimo oli aviomiehensä päätäntävällän alla. Aviomies oli vastuussa vaimonsa toimista, joten kuuliaisuus aviomiehelle oli ensisijaisen tärkeää. On vaikeaa kuvitella, että Schütz Zell olisi voinut jatkaa tai suunnitella jatkavansa julkaisutoimintaa ilman aviomiehensä hyväksyntää. Tämä kertoo myös omalta osaltaan heidän

---

⁹³ Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 80.

⁹⁴ KSZ 1999 (1524), 42.

⁹⁵ Arffman 2009, 43–44.

tasaveroisesta kumppanuudesta niin aviopuolisoina kuin uuden protestanttisen opin levittäjinä. Katharina oli onnekas, sillä kaikilla reformatorisesti vaikuttaneilla naisilla ei ollut kannustavaa puolisoa rinnallaan. Esimerkiksi Argula von Grumbachin aviomies vastusti voimakkaasti vaimonsa uskonnollista julkaisutoimintaa, jonka vuoksi menetti työpaikkansa Baijerin herttuoiden käskynhaltijana.⁹⁶ Schütz Zellin julkaisutoiminta jatkui 34 vuotta, kun taas von Grumbachin kahdeksan julkaistua kirjettä painettiin vuosina 1523–1524. Aviomiesten erilaiset suhtautumiset vaimojensa uskonnolliseen julkaisutoimintaan saattoi olla yksi selittävä tekijä tämän eron takana.

2.3 Kristittyjen lähimmäinen, auktoriteetti ja esikuva

Yksi avioliittoapologian pääteemoista oli kristillisen lähimmäisenrakkauden korostaminen. Schütz Zell perusteli koko apologiansa kirjoittamista sillä, että halusi suojella tavallisia kristittyjä harhaanjohtamiselta, ja puolustaa syytöntä Mattheusta, koska se oli kristityn lähimmäisen velvollisuus:

Olen nimittäin miettinyt sitä epäilyä ja pelkoa, joita moni viaton ja yksinkertainen ihminen tuntee, kun hän kuulee sellaisia epäkristillisiä asioita (Zelleistä levitetyt huhut) puhuttavan niin suurella ilkeydellä ja vaikutusvallalla. Ja toiseksi, hänen (Mattheuksen) syyttömyytensä, sillä jokainen kristitty on veloitettu puolustamaan lähimmäistään, joka on hänen kanssajäsenensä Kristuksessa, ja seisomaan hänen rinnallaan, kun hän kärsii syyttömänä – –

⁹⁷

Vaikka Schütz Zell kirjoitti apologiansa otsikossa, että puolusti aviomiestään, toi hän tekstissä voimakkaasti esille, että Mattheus oli ennen kaikkea lähimmäinen, uskonveli ja jäsen Kristuksen ruumiissa. Schütz Zell painotti, ettei toiminut puolustuspuheenvuorossaan inhimillisen rakkauden, vaan Jumalan sanan mukaisesti siteeraten perusteikseen muun muassa Raamatun

---

⁹⁶ Mikkola 2019, 127–128.

⁹⁷ KSZ 1999 (1524), 22.

käskyä ”Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi.”.⁹⁸ Schütz Zell perusteli oman toimintansa lähes vastaansanomattomalla tavalla: Itse Jumalan käskyhän velvoitti hänet kirjoittamaan apologian ja puolustamaan aviomiestään sekä kertomaan totuuden muille uskoville, koska jokaisen kristityn elämään kuului olennaisena osana toisista kristityistä huolehtiminen.

Schütz Zell asemoi apologiassaan itsensä ennen kaikkea kristityksi lähimmäiseksi niin suhteessa aviomieheensä kuin muihin kristittyihin. Hän käytti lähimmäisenrakkautta apologian kirjoittamisen perusteena, mikä antoi kunniallisen hengellisen perustelun tekstin kirjoittamiselle. Painottamalla kaikille kristityille yhteistä velvollisuutta puolustaa lähimmäistään Schütz Zell onnistui häivyttämään omaa avioliittoaan ja henkilökohtaisia motivaatioitaan taka-alalle. Näin apologian teemasta tuli kaikkia koskettava ja yleiskristillinen. Schütz Zell yhdisteli tekstissään taitavasti omaa henkilökohtaista tilannettaan ja toimintaansa muiden kristittyjen tarpeisiin ja odotuksiin. Tällä tavalla hänen oli mahdollista esittää oma toimintansa epäitsekkäänä palveluksena kaikkien uskonsisarten ja uskonveljien vuoksi. Papin vaimona Schütz Zell esitti itsensä ennen kaikkea kristittyjen yhteistä hyvää tavoittelevana lähimmäisenä, jolle oma aviomieskin oli ensisijaisesti yksi uskonveli muiden joukossa.

Vaikka Schütz Zell pyrki apologiassaan esittämään myös itsensä yhtenä kristittyinä muiden joukossa, otti hän kuitenkin monella tapaa itselleen tietynlaisen valta-aseman suhteessa muihin uskoviin:

Sen vuoksi kirjoitan tässä hyvälle ja pahoille. Hyville hyödyksi ja rakkaudeksi, jotta heille kerrottaisiin totuus, ja he osaisivat suojautua sellaisilta paholaisen lapsilta, eivätkä uskoisi heidän sanojaan.⁹⁹

Ja miten paholaisen lapset voisivat puhua eri tavoin kuin isänsä, joka on ollut valehtelija ja murhaaja alusta asti. Sitä suuremmalla syyllä rehellisiä täytyy varoittaa, jotta he eivät

---

⁹⁸ KSZ 1999 (1524), 21–23.

⁹⁹ KSZ 1999 (1524), 26.

tuhoudu sellaisesta myrkyllisestä tulensyöksennästä, ja tule eksytetyiksi jumalallisesta terveestä opista.¹⁰⁰

Schütz Zell esitti itsensä maallikkokristittyjen opastajana ja totuuden edustajana, joka suhtautui huolehtivasti ja suojelevasti tavallisiin kristittyihin. Hän kuvaili useassa kohtaa tekstissään tavallisia uskovia adjektiiveilla *frum* ja *einfaltig*, joista ensimmäinen voidaan suomentaa viaton tai rehellinen ja jälkimmäinen yksinkertainen tai tavallinen.¹⁰¹ McKeen mukaan tunnolliset seurakuntalaiset pelkäsivät usein oman pelastuksensa puolesta, jos pappien opetus ja toiminta eivät vastanneet toisiaan. He eivät ymmärtäneet monimutkaisia teologisia väittelyitä, mutta huomasivat, jos uskonopettaja ei itse noudattanut opetustaan.¹⁰² Tällaisista suoraselkäisistä kunnan kristityistä Schütz Zell halusi pitää huolta, ja todistaa, että hän ja Mattheus toimivat Raamatun sanan ja Jumalan tahdon mukaan.

Schütz Zellin sanavalinnat osoittavat, että hän koki olleensa jonkinlaisessa auktoriteettiasemassa muihin kristittyihin verrattuna. Omasta toiminnastaan puhuessaan hän käytti muun muassa ilmauksia "kertoa totuus", "varoittaa rehellisiä" ja "kehottaa kaikkia kristittyjä".¹⁰³ Hän osoitti avoimesti halunsa toimia muiden kristittyjen opillisena kaitsijana, ja kertoi myös haluavansa jatkaa julkaisutoimintaansa ja kirjoittavansa jonain päivänä Jumalan armolla psalmeista lohdutukseksi kärsiville sekä sallituista ja kielletyistä pyhimyksistä.¹⁰⁴ Apologiassa tuli esille Schütz Zellin monipuolinen Raamatun tuntemus ja hän hyödynsi sekä Vanhan että Uuden testamentin henkilöitä ja sitaatteja tuodessaan esille oman aikansa protestanttien ja katolisten eroja. Hän muun muassa esitti evankeliset papit Vanhan testamentin Joosuana ja Kaalebina, jotka välittivät kansalleen Jumalan sanan. Katolinen oppinut Treger oli puolestaan Schütz Zellin mukaan profeetta Danielin kuvaama lohikäärmeen kaltainen neljäs peto.¹⁰⁵ Itsensä Schütz Zell esitti puhumassa yhtenevästi Paavalin kanssa ja toimimassa Pietarin opetusten mukaan.

---

¹⁰⁰ KSZ 1999 (1524), 29.

¹⁰¹ KSZ 1999 (1524), 22–24.

¹⁰² McKee 2010, 213.

¹⁰³ KSZ 1999 (1524), 26, 29, 33.

¹⁰⁴ KSZ 1999 (1524), 45, 46.

¹⁰⁵ KSZ 1999 (1524), 27, 32.

Hänestä ja Mattheuksesta Schütz Zell puolestaan kirjoitti, että ”Kristus kärsii meissä” ja ”sanomme profeetta Jesajan kanssa”.¹⁰⁶

Schütz Zell osoitti omaa raamatullista ja reformatorista tietämystään kautta koko apologian, ja pyrki näin osoittamaan auktoriteettiasemansa muihin maallikoihin verrattuna. Schütz Zellin apologia oli monin tavoin malliesimerkki reformatorisesta uskovien yleiseen papputeen perustuneesta Raamatun tulkinnasta, joka kannusti maallikoita tarkastelemaan oman aikansa tapahtumia Raamatun sanan kautta, jotta voitiin paljastaa yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus ja Jumalan sanan vastainen opetus.¹⁰⁷ Stjerna mukaan reformatorisia tekstejä kirjoittaneiden naisten käyttämä runsas Raamattu-argumentaatio oli keino auktorisoida heidän omat tekstinsä, koska naisilta puuttui virallinen teologinen koulutus.¹⁰⁸ Avioliittoapologiassa on nähtävissä monia niin Schütz Zellille kuin muillekin maallikkovaikuttajille tyypillisiä Raamatun käyttötapoja: Hän vertasi itseään Raamatun auktoritatiivisiin henkilöihin, antoi omien argumenttinsa tueksi perusteita niin Vanhasta kuin Uudesta testamentista ja esitti oman aikansa tapahtumat jonkin raamatullisen esimerkin valossa.¹⁰⁹ Raamattuvertausten lisäksi Schütz Zellin apologia oli täynnä reformaatioliikkeen retoriikkaa, jolla haluttiin korostaa oikean ja väärän opin sekä niiden edustajien eroja. Schütz Zell käytti voimakkaita mielikuvia herättäneitä sana- ja fraasipareja, joilla oli tarkoitus luoda vastakkainasettelua protestanttien ja katolisten välille. Hän muun muassa jaotteli protestanttiset ja katoliset toimijat hyviin ja pahoihin ihmisiin, Jumalan sanansaattajiin ja Paholaisen sanansaattajiin sekä totuuden ja valheen edustajiin.¹¹⁰ Tällainen voimakkaita vastakohtaisuuksia korostanut kielenkäyttö olikin tyypillistä reformatorisille kiistakirjoituksille, ja esimerkiksi Luther kutsui paavia antikristukseksi, ja paavillista opetusta valheeksi.¹¹¹

---

¹⁰⁶ KSZ 1999 (1524), 33, 40, 43, 44.

¹⁰⁷ Pak 2022, 243, 245.

¹⁰⁸ Stjerna 2011, 80.

¹⁰⁹ Pak 2022, 248.

¹¹⁰ KSZ 1999 (1524), 26–27.

¹¹¹ Arffman 2009, 43–44.

Schütz Zellin apologiassa ilmentämä vastuunotto muista uskovista oli tehtävä, jonka monet muutkin reformaattoreiden ja pappien vaimoista ottivat itselleen. Koska reformaatio vahvisti vaimoilta odotettua äidin roolia, laajeni papin vaimon vanhemmuuden kutsumus usein oman kodin piiristä koskemaan myös paikallista yhteisöä ja seurakuntaa.¹¹² Schütz Zellin julkinen opillinen toimijuus oli kuitenkin harvinaista, sillä naiset olivat uskonnollisina toimijoina enemmän arkipäiväisen ja käytännöllisen perheen- ja taloudenhoidon parissa. Tämä vastasi niin Lutherin kuin ajan yleistä käsitystä naisen luomisjärjestyksen mukaisesta tehtävästä avioliitossa ja yhteiskunnassa.¹¹³ Julkinen saarnaaminen tai institutionalisoitu teologinen toimijuus eivät olleet naisille sallittuja, mutta pappilan piirissä monet pappien vaimoista toimivat arkielämän tasolla tärkeinä reformatoristen ajatusten juurruttajina.¹¹⁴

Vastuunotto muista uskovista näkyi myös Schütz Zellin tavassa kertoa, miten päätyi menemään papin kanssa naimisiin:

Sillä minä näen, kuinka moni sielu tähän mennessä ja yhä edelleen on tullut paholaisen omaksi. Tämä oli myös syy siihen, että minä autoin nostamaan pappien avioliittoa. Ja olin Jumalan avulla ensimmäinen Strassburgissa, joka sai sen aikaan, vaikka en koskaan edes tahtonut ottaa miestä. Sillä minä näin sen suuren pelon ja raivokkaan vastustuksen sekä suuren huoruuden. Otin itse yhden tarkoituksenani rohkaista kaikkia kristittyjä ja raivata tietä, kuten myös toivon on tapahtunut.¹¹⁵

Buckwalter on nostanut esille, että juuri Schütz Zellin itsetietoinen käsitys omasta ratkaisevasta roolistaan pappisavioliittojen yleistymiselle Strassburgissa on apologiassa erityisen huomiota herättävää.¹¹⁶ Hänen papin vaimon identiteetissään ilmenivätkin voimakkaasti niin toisten kristittyjen edelläkävijän kuin esikuvan tehtävät. Schütz Zellin mukaan hänen ja Mattheuksen avioliitto ei ollut pariskunnan yksityisasia, vaan jopa koko kristikuntaa koskettanut

---

¹¹² McKee 2017, 34.

¹¹³ Arffman 2009, 236.

¹¹⁴ Stjerna 2011, 66–67, 69.

¹¹⁵ KSZ 1999 (1524), 39–40.

¹¹⁶ Buckwalter 1998, 242.

esimerkkitapaus. Hän näki itsensä tienraivaajana, jolla oli mahdollisuus vaikuttaa kaikkien kristittyjen käsityksiin pappien avioitumisesta. Tässäkin kohtaa hän kuitenkin korosti, että toimi Jumalan avulla ja epäitsekkäästi, koska näki ihmisten paatumuksen, ja halusi sen vuoksi toimia esimerkkinä oikeasta kristillisestä elämäntyylistä.

McKeen mukaan maallikkoteologit pyrkivät omissa poleemisissa teksteissään nostamaan esille vastapuolen ristiriitaisen opetuksen ja käytöksen.¹¹⁷ Myös Schütz Zell kritisoi katolista papistoa tekopyhydestä, ja toi esille, että maallikot halusivat oppia ennen kaikkea papiston elämästä, miten Jumalaa tulee palvella.¹¹⁸ Hänen mukaansa juuri Mattheuksen toiminta opetuksessa ja elämässä sai jumalattomat kadehtimaan häntä ja oman avioliittonsa hän toivoi olevan niin sielulliseksi kuin ruumiilliseksi hyödyksi monille ihmisille.¹¹⁹ Schütz Zell korosti apologiassaan, että hengellisen säädyn tuli toimia esikuvana muille kristityille, ja esitti epäsuoran vaatimuksen heidän uskonopetuksensa ja elämäntyylinsä vastaavuudesta. Hänen oman esikuvallisen roolinsa painottaminen puolestaan osoitti, että hän koki jollain tapaa olevansa itse hengellisen säädyn edustaja, koska tähän erityiseen asemaan kuului ennen kaikkea vastuu toisista kristityistä ja omalla esimerkillä johtaminen.

Avioituminen olikin protestanttisille papeille ja heidän vaimoilleen konkreettinen, ja Plummerin mukaan jopa provosoiva, tapa osoittaa oma vakaumus julkisesti.¹²⁰ Pappien uskon ja elämäntyylin tuli kulkea käsi kädessä, ja avioituminen oli osoitus tästä. Stjerna on muistuttanut, että pappien lisäksi heidän vaimoillaan oli merkittävä rooli kristillisen elämän esikuvina ja uuden teologisen ajattelun levittäjinä.¹²¹ Schütz Zell oli selkeästi hyvin tietoinen tästä oman esimerkkinsä merkityksestä ja voimasta koko protestanttisen liikkeen uskottavuuden ja tulevaisuuden kannalta. Hän ei millään tavalla aliarvioinut omia vaikutusmahdollisuuksiaan tuoreena papin vaimona, vaan näki itsensä jopa kaikkien kristittyjen esimerkkinä. Koska Schütz Zell oli ensimmäisten pappien vaimojen joukossa Strassburgissa, voidaan hänen katsoa jopa

---

¹¹⁷ McKee 2010, 227.

¹¹⁸ KSZ 1999 (1524), 25.

¹¹⁹ KSZ 1999 (1524), 41–43.

¹²⁰ Plummer 2012, 52–53.

¹²¹ Stjerna 2011, 69.

olleen luomassa tätä uutta, myöhemmin yleisesti tunnustettua ja arvostettua, naisryhmää yhteiskunnassa.

2.4 Itsenäinen teologinen ja yhteiskunnallinen toimija

Schütz Zell loi apologiassaan monin eri tavoin itsestään kuvaa itsenäisenä julkisena toimijana. Jo apologian otsikko sisälsi kannanoton hänen oman itsenäisen identiteettinsä ja toimijuutensa puolesta. Se, että Schütz Zell julkaisi apologiansa omassa kotikaupungissaan omalla nimellään, oli monella tapaa rohkea esiintulo. Ensiksi, Schütz Zelliä oli jo alkuvuodesta 1524 kielletty julkaisemasta hänen kirjoittamansa pappisavioliittoja puolustanut kirje Strassburgin piispalle von Honsteinille. Toiseksi, kenties edellä mainitusta julkaisukiellosta johtuen Schütz Zellin ensimmäisen painetun kirjoituksen eli Kentzingenin naisille suunnatun avoimen lohdutuskirjeen¹²² ensimmäinen painos julkaistiin Schütz Zellin kotikaupungissa Strassburgissa anonyyminä heinäkuussa 1524.¹²³ Kolmanneksi, Kommerin mukaan tekstien julkaiseminen naisten nimellä ylipäänsä oli tuohon aikaan enemmän haitaksi kuin hyödyksi.¹²⁴

Avioliittoapologiassaan Schütz Zell tekikin tietoisien päätöksen tulla rohkeasti esille omassa kotikaupungissaan omalla nimellään ja puolustaa aviomiestään avoimesti ja julkisesti. Tähän luultavasti vaikutti Kentzingenin naisille osoitetun lohdutuskirjeen saama hyvä vastaanotto, josta olivat osoituksena muun muassa tekstin levinneisyys saksankielisellä alueella ja Johannes Kesslerin¹²⁵ (1502–1574) myötämielinen arvio siitä.¹²⁶ Nämä olivat Schütz Zellille kenties osoitus, että naisten kirjoittamia reformatorisia tekstejä arvostettiin, ja julkaisutoimintaa kannatti jatkaa. Schütz Zellin henkilöllisyyden lisäksi hänen avioliittoapologiansa otsikosta selvisi, että kyseessä oli ei ainoastaan naisen, vaan itsensä papin vaimon kirjoittama puolustuspuheenvuoro. Schütz

---

¹²² McKee 1999b, 3–4. Den leyndenden Christglaubigen weyberen der gmein zů Kentzigen minen mitschwestern in Christo Jesu zů handen. Julkaisupäivämäärä 22.7.1524.

¹²³ McKee 2006a, 49; Kommer 2013, 175.

¹²⁴ Kommer 2013, 37.

¹²⁵ Johannes Kessler opiskeli Melanchtonin johdolla Wittenbergissä ja toimi reformatorisena vaikuttajana, opettajana ja pastorina Sankt Gallenissa, joka sijaitsee nykyisen Sveitsin alueella. Ks. Nyhus 1996.

¹²⁶ McKee 2006a, 49. Lohdutuskirjeen toinen painos julkaistiin Schütz Zellin nimellä Augsburgissa marraskuussa 1524.

Zellin kannalta tämä oli vuonna 1524 ongelmallista sen vuoksi, että papin vaimona hän oli rikkonut niin kanonista kuin maallista lakia, ja pappien vaimot olivat yleisesti pilkan ja häpäisyn kohteina, josta vähemmän mairitteleva nimitys papin huorakin kertoo.¹²⁷

Schütz Zell julkaisi apologiansa tyttönimellään Schütz eikä käyttänyt aviomiehensä sukunimeä Zell. McKee on huomauttanut, että varhaisen modernin ajan Saksassa naiset saattoivat usein käyttää naimisiin mentyäänkin edelleen tyttönimeään, joten isänsä sukunimen käyttäminen ei välttämättä ollut Schütz Zelliltä minkäänlainen kannanotto tai mielenilmaus. Toisaalta sekä McKee että Stjerna ovat tulkinneet tyttönimen käyttämisen voineen olla Schütz Zellille joko keino korostaa hänen omaa toimijuuttaan ja vastuutaan omista teksteistään tai tapa tuoda esille hänen perhetaustansa.¹²⁸ Edellä mainittua tulkintaa tukee esimerkiksi samankaltainen oman perhe- ja säätytaustan esiintuominen Argula von Grumbachilla joka allekirjoitti omat julkaisunsa "Argula von Grumbach, syntyisin von Stauff". Mikkolan mukaan tämä oli keino tuoda lisää painoarvoa hänen kirjoituksilleen, koska Argula oli taustaltaan korkeamman aateliston edustaja kuin hänen aviomiehensä.¹²⁹

Schütz Zellin tapauksessa oman tyttönimen käyttäminen ei voinut johtua korkeamman säätyaseman esiintuomisesta, koska Mattheus oli pappina korkeammassa asemassa säätyhierarkiassa. Luultavasti Schütz Zellin tarkoituksena olikin tuoda esille hänen oma henkilöllisyytensä ja käsityöläistaustansa, joka erotti hänet pappien kanssa naimisiin menneistä entisistä nunnista tai pappien konkubiineista, ja toi näin enemmän painoarvoa hänen apologialleen. Tämä oli keino varmistaa, että hänen kirjoituksensa ylipäänsä luettaisiin ja otettaisiin vakavasti. Vuoden 1530 jälkeen Schütz Zell lisäsi kirjoituksiinsa myös aviomiehensä nimen, ja Mattheuksen kuoleman jälkeen julkaistut tekstit hän kirjoitti nimellä Katharina Zell.¹³⁰ Tietyn nimen käyttäminen saattoi siis olla kontekstisidonnaista ja riippua siitä, mitä identiteetin osa-aluetta ja asemaa hänen oli milloinkin hyödyllistä korostaa. Heidän avioliittonsa alussa

---

¹²⁷ Plummer 2012, 212.

¹²⁸ McKee 2006a, 18. Alaviite 24; Stjerna 2011, 196.

¹²⁹ Mikkola 2019, 123.

¹³⁰ Esim. Ruumissaarna vuodelta 1548 ja Kirje Strassburgin kaupungille ja Ludwig Rabusille vuodelta 1557. Ks. KSZ 1999 (1548), 70; KSZ 1999 (1557), 167; Stjerna 2011, 195–196.

apologian julkaisemisen aikaan oli tärkeää saattaa ihmisten tietoon hänen oma itsenäinen identiteettinsä, johon liittyivät muun muassa hengellisyydelle omistautuminen ja käsityöläisyys. Leskeksi jäämisen jälkeen ihmisiä oli puolestaan tärkeä muistuttaa siitä, että hän oli ollut pappi Mattheus Zellin vaimo ja työpari sekä tärkeä osa niin Strassburgin seurakuntaelämää kuin köyhäinhoitoa.

Avioliittoapologian julkaiseminen omalla nimellä oli joka tapauksessa Schütz Zelliltä uhmakas julkinen esiintulo, ja hän halusi ottaa vastuun tekstistä kokonaan itselleen. Hän totesikin heti apologiansa alkupuolella, että Mattheus ei tiennyt mitään tästä apologiasta, ja jos hän olisi tiennyt, olisi hän varmasti kieltänyt sen kirjoittamisen.¹³¹ McKeen mukaan Mattheuksen tietämättömyyden esiintuominen olisi ollut keino välttää syytökset, että Schütz Zell ei ollut aviovaimona totellut aviomiestänsä.¹³² Kaupunginvaltuustohan oli antanut juuri Mattheukselle käskyn kieltää vaimoaan julkaisemasta piispalle kirjoittamansa kirjeen. Koska aviovaimo oli tuohon aikaan aviomiehensä auktoriteetin ja holhouksen alaisena, saatettiin aviomies asettaa vastuuseen vaimonsa rikkomuksista.¹³³ Tietämättömyyttä korostamalla Schütz Zell yrittikin säilyttää niin aviomiehensä kunnian kuin oman kunniansa, koska sukupuolten ja aviopuolisoiden hierarkisuutta korostaneessa yhteiskunnassa nainen oli yksiselitteisesti miehensä auktoriteetin alaisuudessa. Aviomiehen tietoinen uhmaaminen olisikin yksiselitteisesti tarkoittanut miehen valta-aseman haastamisen lisäksi itse Jumalan asettaman luomisjärjestyksen uhmaamista.¹³⁴ Schütz Zell liikkui asian suhteen kuitenkin melkoisen heikoilla jäillä, koska avoimesti tunnusti toimineensa salassa aviomieheltään.

Schütz Zellin edellä mainittu toiminta näyttäytyikin monin tavoin normeja rikkovana 1500-luvun sukupuoliroolien ja -odotusten sekä reformaattoreiden, kuten Lutherin, naiskäsitysten valossa. Lutherin mukaan Jumala oli luomisjärjestyksessään asettanut ihmiset tiettyyn asemaan palvelemaan toisia oman kutsumuksensa mukaan. Niin sääty- kuin sukupuolihierarkia

---

¹³¹ KSZ 1999 (1524), 23.

¹³² McKee 2006a, 64. Alaviite 18.

¹³³ Kommer 2013, 14.

¹³⁴ Mikkola 2019, 36.

perustuivat Jumalan tahtoon, ja tätä tahtoa vastaan kapinoimisesta seuraisi kaaosta ja elämän vääristymistä.¹³⁵ Nainen oli luotu miehelle alisteiseksi kumppaniksi, ja hänen tärkeimpiä kutsumuksiaan olivat vaimon ja äidin tehtävät. Miehen tuli puolestaan hallita vaimoaan niin yksityisessä kuin julkisessa elämänpiirissä, ja naiselle tärkeänä kristillisenä hyveenä pidettiin hänen kuuliaisuuttaan aviomiehelleen.¹³⁶ Syntiinlankeemus oli myös historiallisena pidettynä tapahtumana todistanut, miten vaarallista oli, jos nainen yritti itse olla viisas, eikä ymmärtänyt omaa paikkaansa Jumalalle ja miehelle alisteisena. 1500-luvullakin edelleen vaikuttaneiden keskiaikaisten sukupuolijakojen mukaan nainen nähtiin ylipäänsä enemmän lihan ja tunteen kuin hengen ja järjen edustajana.¹³⁷

Schütz Zellin sukupuoleen ja asemaan liittyneiden haasteiden vuoksi herää väistämättä kysymys, miksei Mattheus kirjoittanut puolustuspuheenvuoroa itse. Strassburgin reformatorisen liikkeen johtavana saarnaajana tunnettu Mattheus oli jo marraskuussa 1523 saarnannut tuomiorovasti Anton Firnin ja hänen pitkäaikaisen taloudenhoitajansa Katharinan vihkiseremoniassa, ja julkaissut sen jälkeen saarnaan perustuneen ja pappisavioliittoja puolustaneen kirjaseinän nimeltä Collation¹³⁸.¹³⁹ Schütz Zellin mukaan Zelleistä levitetyt huhut koskivat erityisesti Mattheusta, jota syytettiin muun muassa vaimonsa pettämisestä ja pahoinpitelystä sekä hänen väitettiin tehneen itsemurha, koska oli pettynyt avioliittoonsa Katharinan kanssa. Juorut ja valheet levisivät niin voimakkaasti, että ne Schütz Zellin mukaan heikensivät niin reformatorisen sanoman kuin protestanttisten pappien uskottavuutta, ja saivat maallikkokristittyjä kääntymään takaisin katolisten opettajien puoleen.¹⁴⁰ Miksi heitä molempia ja erityisesti Mattheusta koskeneen apologian kirjoitti Katharina, jolta oli jo kertaalleen kielletty pappisavioliittoihin liittyneen tekstin julkaiseminen? Väitän, Schütz Zell kirjoitti apologian itse ja omalla nimellään, koska hänellä oli

---

¹³⁵ Arffman 2009, 232, 240.

¹³⁶ Stjerna 2011, 63.

¹³⁷ Mikkola 2019, 26, 29, 36.

¹³⁸ Ein Collation auff die einfueru[n]g M. Anthonii Pfarrherrs zů S. Thomans zů Straßburg / vnnd Katherine seines eelichen gemahels / von Matthes Zeel von Keyserßbergk Pfarrherrn im hohen stift da selbst / do auch dise einfürung beschehen ist.

¹³⁹ Buckwalter 1998, 231.

¹⁴⁰ KSZ 1999 (1524), 24–25.

tietoinen halu luoda ja tuoda esille hänen omaa itsenäistä papin vaimon ja reformatorisen maallikkovaikuttajan identiteettiään sekä julkista toimijuutta.

Schütz Zell saikin apologiastaan positiivista palautetta itse Lutherilta, jonka kanssa oli asian tiimoilta kirjeenvaihdossa. Vaikka Lutherin sukupuolikäsitykset olivat monin tavoin ajan patriarkaalisen hengen mukaisia, suhtautui hän kuitenkin kannustavasti niin Schütz Zellin kuin monien muiden reformatorisesti vaikuttaneiden naisten toimintaan. Mikkola on tuonut monin eri tavoin esille, miten Luther yhtäältä ylläpiti olemassa olevia sukupuolihierarkioita ja -stereotyyppioita, ja toisaalta kunnioitti monia reformatorisesti aktiivisia naisia ja teki yhteistyötä heidän kanssaan. Esimerkiksi vastauskirjeessään Schütz Zellille Luther ylisti hänen saaneen osakseen Jumalan armoa niin paljon, että Katharina itse näki ja tunsu monilta salatun Jumalan valtakunnan. Toisaalta Luther kuitenkin muistutti Schütz Zelliä, että hänen tuli oppia ja kuulla Jumalan valtakunnasta aviomieheltään.¹⁴¹

Schütz Zellin teologinen toimijuus näkyi kautta koko apologian hänen runsaassa Raamattuargumentaatioissaan. Hän nojautui Raamatun auktoriteettiin perustellessaan omaa toimintaansa kirjoittavana naisena, teologisena toimijana sekä oikean kristillisen opin ja elämäntyylin edustajana sekä puolustajana. Schütz Zell toi heti apologiansa alussa esille, että tiedosti oman asemansa naisena ja siten ajan käsitysten mukaan ”heikompana astiana”. Ensimmäistä korinttilaiskirjettä siteeraamalla hän kuitenkin todisti, että oli sukupuolestaan huolimatta ja itsensä Jumalan valtuutuksella oikeutettu toimimaan julkisesti: ”Mikä maailmassa on heikkoa, sen Jumala valitsi saattaakseen häpeään sen, mikä on voimakasta.” (1:27).¹⁴² Koska vaatimattomuus ja nöyryys olivat erityisesti kristityiltä naisilta odotettuja ominaisuuksia, totesi Schütz Zell heti apologiansa alussa: ”Myönnän, että tämä, mitä tässä nyt kirjoitan, ei ehkä ole kovinkaan hyödyllistä tai tarpeellista, sillä se koskettaa ainoastaan aviomiestäni Mattheus Zelliä –”.¹⁴³ Oman nöyryyden korostaminen olikin usein käytetty retorinen keino kristillisten naisvaikuttajien, kuten Schütz Zellin aikalaisen Teresa Avilalaisen (1515–1582), teksteissä.

---

¹⁴¹ Mikkola 2019, 136.

¹⁴² KSZ 1999 (1524), 21.

¹⁴³ KSZ 1999 (1524), 22.

Vaativattomana ja alempiarvoisena esiintyessään naiset osoittivat hyväksyvänsä ja ymmärtävänsä oman paikkansa ajan uskonnollisessa ja siten myös yhteiskunnallisessa hierarkiassa. Itsensä asemoiminen tekstin lukijoita alempiarvoiseksi oli keino voittaa heidät puolelleen, ja yrittää välttää ennen kaikkea heidän sukupuoleensa liittynyt tuomitseminen ja kritiikki.¹⁴⁴

Naiset joutuivat tasapainoilemaan ajan sukupuoli- ja säätyhierarkian sekä oman uskonnollisen vakaumuksensa ilmaisemisen välillä. Koska julkinen tila ja älyllinen toimijuus olivat erityisesti miehille tarkoitettuja elämänalueita, oli naisten perusteltava osallistumisensa julkiseen teologiseen keskusteluun. Schütz Zell puolusti omaa julkista toimijuuttaan vertaamalla itseään esimerkiksi Bileamin aasiin: ”Puhuihan aasikin kerran, ja näki enkelin, jota profeetta ei halunnut nähdä. [4. Moos. 22: (23, 25, 27) 28–30] Onko siis ihme, jos minä kerron totuuden? Olenhan sentään ihminen.”¹⁴⁵ Apologian lopusta puolestaan löytyivät monien muidenkin 1500-luvun reformatoristen naisvaikuttajien käyttämät perustelut omalle julkiselle teologiselle toiminnalleen: ”Yhdentekevää, oletko – – mies vai nainen, sillä Kristuksessa Jeesuksessa te kaikki olette yksi.” (Gal. 3:28) ja ” – – minä vuodatan Henkeni kaikkiin ihmisiin. Teidän poikanne ja tyttärenne profetoivat – –.” (Joel 2:28; Ap. t. 2:17).¹⁴⁶ Näillä Raamatun jakeilla naiset pyrkivät todistamaan, että sukupuolella ei ollut väliä, kun Kristus ja Pyhä Henki vaikuttivat uskovissa.

Schütz Zellin apologiassaan ilmentämä teologinen toimijuus ei ollut naisille sopivaa eli nöyrää ja itseään vähättelevää. Hän toimi sen sijaan itsetietoisesti ja itsevarmasti haastaessaan kolmea hänen jo apologiansa alussa nimeämäänsä katolista oppinutta eli Cochlaeusta, Murneria ja Tregeriä. Hän havainnollisti Raamatun henkilöillä, kuten Saban kuningattarella sekä Juditilla ja Esterillä, omaa toimintaansa miesten viisautta ja auktoriteettia kyseenalaistavana naisena:

Kuten Saban kuningatar halusi arvioida Salomonin viisauden [ks. 1. Kun. 10:1], niin minäkin haluan kuulla tätä Salomonian (Cochlaeusta). – – Jos Jumala antaa minulle armoa, niin haluan

---

¹⁴⁴ Davis Abdallah 2022, 139-140.

¹⁴⁵ KSZ 1999 (1524), 45–46.

¹⁴⁶ KSZ 1999 (1524), 46; Kommer 2013, 333.

mielelläni ja sydämestäni kohdata hänet (Tregerin). Ja todella toivon Jumalan apua, kuten Judit kohdatessaan Holoferneen, leikatessaan hänen päänsä irti ja vapauttaessaan Jumalan kansan. [Judit 13:6–8] Ja antoi Esterille armoa, jotta Jumalan kansa selvisi ja Haman itse hirtettiin hirsipuussa, jonka hän oli varannut Mordokaille. [Est. 7:10]¹⁴⁷

Schütz Zellin valitsemat raamatulliset esikuvat osoittivat, että hän näki itsensä jonkinlaisena jumalallisen totuuden ja jopa pelastuksen välikappaleena. Itse Raamattuhan todisti, että tietyt Jumalan valitsemat ja valtuuttamat naiset olivat juutalaiskristillisessä traditiossa olleet aiemminkin viisaampia, voimakkaampia ja oikeudentuntoisempia kuin miehet. Schütz Zell toimi Jumalan viisauden ja pelastussuunnitelman mukaisesti, ja Raamatun auktoriteettiin vetoamalla hän pystyi perustelemaan oman toimintansa julkisesti teologiseen debattiin osallistuvana naisena.

Schütz Zell toi myös esille, että tunsii katolisten teologiiden evankelisen liikkeen vastaiset teokset, ja esitti halukkuutensa vastata niihin:

– – vaikka olenkin saanut nähdä sitä (Cochlaeuksen viisautta), nimittäin kahdessa kirjasessa uskosta ja teoista. Ehkäpä vastaan niihin hieman, jos Jumala suo armoa. Mutta vielä suurempaa viisautta hän käytti eräässä latinankielisessä kirjasessa. Ehkä pyydän sitä häneltä saksan kielellä ja vastaan hänelle.¹⁴⁸

– – haluan itse – – vastata hänen (Tregerin) kirjaseensa. Sillä hän ja hänen kirjaseensa eivät ole sen arvoisia, että he, joiden tulisi lakkaamatta olla Jumalan sanan käytössä, välittääkseen sitä heille määrätuille karitsoille, estyisivät niin tekemästä hänelle vastaamisen vuoksi.¹⁴⁹

Vaikka Schütz Zell yhtäältä tunnustikin vastustajiensa oppineisuuden, osoitti hän toisaalta, että papin vaimo oli sopivampi vastaamaan heidän kirjoituksiinsa, koska evankelisilla papeilla oli

---

¹⁴⁷ KSZ 1999 (1524), 30, 33.

¹⁴⁸ KSZ 1999 (1524), 30.

¹⁴⁹ KSZ 1999 (1524), 32.

tärkeämpääkin tekemistä. Schütz Zell ei myöskään yrittänyt peitellä kouluttamattomuuttaan, vaan avoimesti myönsi, ettei osannut latinaa. Saksankielisen käännöksen pyytäminen Cochlaeukselta voidaan nähdä kannanottona niin kansankielisen uskonnollisen kirjallisuuden kuin sen edesauttaman uskovien yhteisen pappeuden puolesta. Muutkaan reformatorisesti aktiiviset naiset eivät ujostelleet ottaessaan kantaa katolisten miesten luterilaisvastaisiin ajatuksiin. Saksilaisen verovirkailijan vaimo Ursula Weida (?-?) kirjoitti omassa vuonna 1524 julkaistussa reformatorisessa kiertokirjeessään, että erään apotin luterilaisvastaiseen tekstiin vastineen kirjoittaminen oli niin pieni asia, että hän voisi sen itsekin tehdä, jotta Lutherilta säästyisi arvokasta aikaa.¹⁵⁰ Argula von Grumbach puolestaan pyrki kirjallisen dialogin lisäksi myös suulliseen sellaiseen vaatiessaan Ingolstadtin yliopiston edustajilta selitystä syytökseen Lutherin ja Melanchtonin kirjoitusten harhaoppisuudesta.¹⁵¹

Niin Schütz Zell kuin muutkin varhaisen reformaatioajan naisvaikuttajat olivat sisäistäneet Lutherin ajatuksen uskovien yleisestä pappeudesta, joka antoi maallikoillekin oikeuden ja jopa velvollisuuden tulkita Jumalan sanaa. Kasteeseen perustunut maallikkonaisten ja -miesten yhtäläinen pappeus loi naisille ainakin periaatteessa edellytykset julkiseen uskonnolliseen toimintaan.¹⁵² Tämä näkyi muun muassa 1520-luvun alkupuolen runsaassa maallikoiden kirjoittamien reformatoristen tekstien lukumäärässä. Kansankielisen uskonnollisen kirjallisuuden lisääntyminen ja kirjapainotaidon edesauttama kirjojen hintojen aleneminen avasivat puolestaan lukutaitoisille maallikoille mahdollisuuden Jumalan sanaan tutustumiseen ilman latinan kielen taitoa tai suurta varallisuutta.¹⁵³ Schütz Zellin teologisesta toiminnasta puhuttaessa on myös oleellista huomioida koulutuksen merkitys naisten uskonnolliselle toimijuudelle. Koska naisten julkinen saarnaaminen ei ollut 1500-luvulla sallittua, olivat luku- ja kirjoitustaito edellytyksiä naisten laajemmalle reformatoriselle vaikuttamiselle.

---

¹⁵⁰ Zitzlsperger 2003, 383, 391.

¹⁵¹ Matheson 2010, 13; Mikkola 2019, 115.

¹⁵² Stjerna 2011, 59.

¹⁵³ McKee 2010, 215.

Raamatun esimerkkiä ja arvovaltaa painottaessaan Schütz Zell liitti itsensä protestanttien *sola scriptura*-periaatteeseen, joka oli yksi reformaation päätavoitteista. Luther halusi palauttaa Raamatun yksiselitteisen arvovallan kristinuskon johtavaksi periaatteeksi, jotta erehtyvien ihmisten, kuten paavin, uskontulkintoista olisi palattu takaisin Jumalan tarkoittamaan ja Raamatussa ilmoittamaan järjestykseen.¹⁵⁴ Schütz Zell esitti apologiassaan väitteen, että katoliset teologit eivät olleet tarpeeksi oppineita, että olisivat voineet perustella omia näkemyksiään Raamatulla.¹⁵⁵ Apologiassa nimeltä mainittuja kolmea katolista teologia, joista kaksi oli tohtoreita, Schütz Zell puolestaan nimitti ”ylpeiksi sofisteiksi”, joka oli skolastisista¹⁵⁶ teologeista yleisemminkin käytetty pilkkanimitys.¹⁵⁷ Virallinen teologinen koulutus ei siis ollut Schütz Zellille mittapuuna teologisen osaamisen tasosta, vaan myös maallikko, kuten hän itse, pystyi oikeaoppiseen Raamatun ja kristinuskon tulkintaan teologisten tutkintojen puutteesta huolimatta.

Zitzlsperger on huomionut, että varhaisen reformaatioajan naiskirjoittajat itse asiassa hyötyivät siitä, että eivät voineet väitellä kasvotusten ”vastustajiensa” kanssa. Suullisten väittelyiden sijaan heidän oli pakko ilmaista omat kritiikkinsä ja argumenttinsa kirjallisesti, mikä toi kulloinkin kyseessä olleen kiistan laajemman yleisön tietoisuuteen.¹⁵⁸ Tämä näkyi hyvin esimerkiksi Argula von Grumbachin kohdalla, jonka ensimmäisestä reformatorisesta kirjoituksesta otettiin vuoden sisällä 16 painosta, ja jonka kahdeksan julkaistun kirjoituksen yhteenlaskettu levikki oli suurimmillaan 29 000 kappaletta.¹⁵⁹ Schütz Zellin ja von Grumbachin kaltaiset maallikkokirjoittajat toimivatkin tietynlaisina kommunikatiivisina välittäjinä koulutettujen teoreettisten teologioiden ja tavallisten ihmisten välillä.¹⁶⁰ Tämä on nähtävissä myös Schütz Zellin

---

¹⁵⁴ Arffman 2009, 91–92, 238–239.

¹⁵⁵ KSZ 1999 (1524), 27.

¹⁵⁶ Katolisen kirkon virallinen oppi perustui tunnetuimman skolastisen teologin eli Tuomas Akvinolaisen (1125–1247) ajatteluun. Luther näki Aristoteleen filosofiasta vaikutteita saaneen ja Akvinolaisen systematisoiman skolastisen teologian Antikristuksen lopunajallisena aseena, ja skolastisen teologian opettajat Raamatussa mainittuina valheen opettajina. Ks. Arffman 2009, 98–111.

¹⁵⁷ KSZ 1999 (1524), 21. Alaviite 2.

¹⁵⁸ Zitzlsperger 2003, 382.

¹⁵⁹ Mikkola 2019. 113–115.

¹⁶⁰ Zitzlsperger 2003, 380.

apologiassa, jossa hän useaan otteeseen esitti huolensa viattomien ja yksinkertaisten kristittyjen harhaanjohtamisesta niin valheilla kuin väärällä opetuksella.

Schütz Zell osoittikin nähneensä itsensä eräänlaisena jumalallisen ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden välikappaleena paljastaessaan valheellisten juorujen levittäjien ja eksyttävän kristinopin julistajien väärinkäytökset. Hän vertasi omaa toimintaansa myös miespuolisiin raamatullisiin esikuviin ja osoitti toimivansa profeettojen, itsensä Kristuksen ja hänen opetuslastensa tavoin:

Kirjoitan myös pahoille täällä ja muualla, heidän häpeäkseen, sillä he ovat keksineet kömpelöitä ja karkeita valheita. Ja sitten paljastuneet valehtelijoiksi, niin että heidän täytyy hävetä itseään. Sillä Paavalikin käski opetuslastaan Timoteusta, että hänen tuli rankaista julkisesti niitä, jotka olivat julkisesti syntiä tehneet, jotta muut pelkäisivät. [Ks. 1. Tim. 5:20] Niin haluan minäkin tehdä – –.¹⁶¹

Kukaan ei voi tässä syyttää minua valheista. Olen puolustanut syyttömiä oikeudenmukaisesti ja olen myös osoittanut syylliset oikeudenmukaisesti. En ole häpäissyt, vaan yksistään kertonut totuuden. Muutoin häpäisijöitä olisivat Kristus ja kaikki profeetat ja apostolit, jotka vielä ankarammin osoittivat synnit ja kutsuivat pahoja paholaisen lapsia käärmeiksi, kyykäärmeiden sikiöiksi, koiriksi ja tulisiksi kekäleiksi. [Ks. Joh. 6:7, 8:44; Matt. 3:7, 12:34, 13:33 – –].¹⁶²

Schütz Zell kritisoi erityisen kovasanaisesti katolisen kirkon konkubinaattijärjestelmää, jonka avulla kirkon johto keräsi itselleen rahaa, ja papit pystyivät maksunsa suorittamalla kiertämään selibaattilupauksensa.¹⁶³ Konkubinaatti oli niin kirkon hallintoon kuin maalliseen yhteiskuntaan kietoutunut järjestelmä, jota sekä paheksuttiin että siedettiin. Joillain paikkakunnilla papit esimerkiksi saattoivat esiintyä julkisesti elämänkumppaneidensa ja lastensa kanssa.¹⁶⁴ Konkubinaatin vastustaminen muuttui kuitenkin äänekkäämmäksi 1500-lukua lähestyttäessä, ja

---

¹⁶¹ KSZ 1999 (1524), 27–28.

¹⁶² KSZ 1999 (1524), 45.

¹⁶³ KSZ 1999 (1524), 35.

¹⁶⁴ Breul 2014, 32.

esimerkiksi Johann Geiler vaati vuonna 1482 Strassburgissa pitämässään saarnassa, että piispa rankaisi tavernoissa juovia ja naisten kanssa eläviä pappeja, koska pappien ollessa oikeamielisiä myös koko kristikunta kukoistaisi.¹⁶⁵ Myös Schütz Zell suomi apologiassaan kovin sanoin konkubinaattijärjestelmää:

Mutta siveetöntä siveyttä, Sodoman ja Nooan ajan vuolasta syntistä huoruutta, he eivät rankaise. Eivät ole koskaan rankaisseet, vaan suojelleet sitä. Maallinen ja hengellinen ovat solmineet liiton taistellakseen raivokkaasti Jumalaa vastaan. Voi valtaapitävien sokeutta! – – Heistä, joiden pitäisi olla taipuvaisia kaikkeen oikeamielisyyteen ja ojentaa sille auttava käsi, joudutaan sanomaan, että yhdellä on viisi tai kuusi huoraa, toisella seitsemän naista lapsivuoteessa samanaikaisesti ja silti vielä sievä portto kotona – –.¹⁶⁶

Schütz Zell painotti, että tavalliset kristityt ottivat pappien elämästä mallia oikeanlaiseen Jumalan palvelemiseen.¹⁶⁷ Pappien elämäntyö olikin tärkeä suunnannäyttävä, koska kirkko ja uskonto määrittivät vielä 1500-luvullakin niin hengellistä kuin maallista elämänpiiriä. Kristinuskon maailmankuva oli pohjana niin ihanteelliselle elämäntavalle, synnin ja hyveen määrittelyille kuin koko yhteiskuntajärjestykselle. Syntikään ei ollut ihmisen yksityisasiasia, vaan koko yhteisöön vaikuttanut rikkomus, jota myös kontrolloitiin kollektiivisesti.¹⁶⁸ Lutherin mukaan yksittäisten ihmisten rikkomuksista seuraava Jumalan rangaistus kohtaisi kaikkia yhteisön jäseniä. Haureus johti siis Jumalan kollektiiviseen vihaan.¹⁶⁹ Konkubinaatin myötä syntyikin monenlaisia yhteiskunnallisia, sosiaalisia ja moraalisia epäkohtia, jotka herättivät yleistä närkästystä. Schütz Zell toi apologiassaan esille muun muassa konkubinaatissa syntyneiden lasten huonon taloudellisen, sosiaalisen ja hengellisen aseman sekä eri tavat, joilla myös monet maallikot hyötyivät järjestelmästä:

---

¹⁶⁵ Plummer 2012, 17.

¹⁶⁶ KSZ 1999 (1524), 36.

¹⁶⁷ KSZ 1999 (1524), 25.

¹⁶⁸ Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 13, 27 105.

¹⁶⁹ Mikkola 2019, 236.

Kun he (vanhemmat) kuolevat, saavat avioliitossa syntyneet lapset perinnön. Muussa tapauksessa sen saavat sukulaiset, ja sysäävät äpärät pois. Mitä väliä sillä on heille, että paholainen vie mukanaan (aviottomien lasten) sielut.¹⁷⁰

Osa (maallikoista) hyötyy siitä (pappisavioliittojen kiellosta) virkojensa vuoksi ja monilla muillakin tavoilla. Toiset ovat heidän (pappien) ystäviään, isiään, äitejään, sisaruksiaan, – – jne. Sellaisia, jotka pelkäävät, että aviovaimot ja lailliset lapset jakavat heidän omaisuutensa. Kolmannet ovat itse sotkeutuneet huoruuteen, niin että he pelkäävät, että heidät nähdään pelaavan samaa peliä.¹⁷¹

Schütz Zellin kaltaisten maallikoiden vaatimaa sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja pappien moraalista käytöstä havainnollistaa hyvin Breulin esittelemä tapaustutkimus Hersfeldistä vuodelta 1523. Hersfeldin kaupunginvaltuusto oli tehnyt päätöksen, että kaikkien konkubinaatissa elävien oli avioiduttava asuinkumppaninsa kanssa kahden viikon sisällä rangaistuksen uhalla. Paikallisen apotin kumottua kaupunginvaltuuston päätöksen, ottivat tavalliset kansalaiset oikeuden omiin käsiinsä, valtasivat konkubinaatissa eläneiden pappien koteja ja rankaisivat heitä. Pappien moraalittomuus herätti kaupunkilaisissa suurta vihaa, ja erityisesti alempien säätyjen edustajat vaativat, että papit laillistaisivat parisuhteensa. Erityisesti käsityöläistaustaiset maallikot vaativat kaikille, myös papeille, yhteistä moraalista tapasäännöstöä. Kaupungin varakkaat ja vaikutusvaltaiset kauppiat ja tehtailijat eivät puolestaan olleet halukkaita puuttumaan kirkon konkubinaattijärjestelmään, koska se oli jo vakiintunut käytäntö, ja heidän työntekijöitään oli osallisina siinä.¹⁷²

Methuenin mukaan Schütz Zell koki papin vaimona olleensa vastuussa hädänalaisten auttamisesta.¹⁷³ Apologiassakin näkynyt sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja heikoimmista huolehtimisen vaatimus näkyi ennen kaikkea koko hänen elämänsä ajan siinä diakonisessa toiminnassa, jota hän organisoi ja toteutti Strassburgin kaupungissa. Schütz Zell majoitti

---

¹⁷⁰ KSZ 1999 (1524), 37.

¹⁷¹ KSZ 1999 (1524), 38.

¹⁷² Breul 2014, 31, 38, 40.

¹⁷³ Methuen 2010, 716.

uskonnollisia pakolaisia useaan otteeseen elämänsä aikana, järjesti kaupungin köyhäinhoitoa sekä vieraili niin sairaiden kuin vankien luona.¹⁷⁴ Schütz Zell olikin yksi Strassburgin kaupungin pakolaisista huolehtimiseen tarkoitettun rahaston virallisista vastuuhenkilöistä.

Lähimmäisenrakkaus ja lähimmäisenrakkauden teot olivat Schütz Zellille jokaisen kristityn velvollisuus, evankeliumin käsky ja evankeliumin julistusta käytännössä.¹⁷⁵ Hänen papin vaimon identiteettiinsä kuuluikin olennaisena osana oman kristillisen kutsumuksen toteuttaminen yhteisöä palvellen ja erityisesti sen heikoimmista jäsenistä huolehtien.

Entschuldig
ung Katharina Schütz
 inn / fülz W. Matthes Zellen / iren Ege
 mahel / der ein Pfarrer vnd dyener ist im
 weit Gottes zu Strassburg. Von wegen
 grosser lügen vffin erdiecht.

 Darin etlich stolze Sophisten angriffen
 sein / als D. Murnar. D. Jo. Codens.
 Bröder Conrad Treger / Augu
 stiner oibens Provincial
 so lüngst mit vil lüge
 die Chyrllichen
 prediger vnd
 standē hat
 zu verunglimpffen.

 ¶ Was schwach ist vor d welt /
 das hat got erwelet / das er was
 starck ist / zu schanden macht.
 i. Corinth. i.

Kuva 1. Schütz Zellin avioliittoapologian kansilehti.

(<https://www.worldhistory.org/image/15554/title-page-of-defending-clerical-marriage/>)

¹⁷⁴ Stjerna 2011, 194.

¹⁷⁵ Methuen 2010, 708, 716–717.

3 Schütz Zellin identiteetti vuoden 1548 ruumissaarnassa

3.1 Ruumissaarnan synty ja sisältö

Mattheus Zell kuoli 70-vuotiaana tammikuussa 1548. Hän oli saarnannut aktiivisesti protestanttisen uskon puolesta kuolemaansa saakka, ja 11. tammikuuta pidettyihin hautajaisiin kerrottiin osallistuneen tuhansia ihmisiä, joiden joukossa oli niin Strassburgin asukkaita kuin pakolaisia. Hautajaisissa saarnasi sekä saksaksi että latinaksi Martin Bucer¹⁷⁶ (1491–1551), joka oli Mattheuksen työtoveri sekä yksi Strassburgin protestanttisen liikkeen johtohahmoista. Saarnaamaan nousi myös Mattheuksen leski Katharina Schütz Zell - omien sanojensa mukaan ilman ennakkosuunnitelmaa.¹⁷⁷ Tutkijoiden keskuudessa ei kuitenkaan ole ollut yksimielisyyttä Schütz Zellin pitämän ruumissaarnan todenperäisyydestä ja aitoudesta. Koska ruumissaarna oli spontaani suullinen esitys, ei saarnasta ole jäänyt kirjallisia todisteita. Aikalaiskertomukset eivät myöskään aukottomasti tai yhteneväisesti todista, mitä ja miten Schütz Zell oli puhunut hautajaisissa tai ketkä olivat olleet kuulemassa hänen saarnaansa.¹⁷⁸

Kolmas saarnan aitouteen liittynyt ongelma on ollut sen kirjallistumisprosessi, jonka kulusta ei myöskään ole jäänyt tarkkoja tietoja. McKee on pitänyt todennäköisenä, että Schütz Zell olisi itse muokannut saarnansa kirjalliseen muotoon ja kierrättänyt sitä ystäviensä ja Zellien tuttavapiirin keskuudessa. Se, että Schütz Zellin ruumissaarna ei julkaistu hänen omana aikanaan, johtui McKeen mukaan todennäköisesti käynnissä olleista Schmalkaldenin sodan rauhanneuvotteluista, joita ruumissaarnassa ollut katolisen kirkon kritiikki olisi entisestään hankaloittanut. Ensimmäinen säilynyt kirjallinen versio saarnasta onkin peräisin vasta 1700-luvulta, mikä on herättänyt epäilyksiä tekstin aitoudesta. Varsinkin, kun löytynyt saarnateksti oli

---

¹⁷⁶ Saksalainen reformaattori ja teologi Martin Bucer oli dominikaanimunkki, joka kääntyi luterilaiseksi vuonna 1521. Vuonna 1523 hän muutti Strassburgiin, jossa Mattheus Zell otti Bucerin ja hänen vaimonsa, entisen nunnan Elisabeth Silbereisenin, luokseen asumaan. Zell antoi Bucerin saarnata omissa seurakunnassaan, ja Bucer toimitti Katharinan ja Mattheuksen vihkiseremonian. Ks. McKee 1999a, 45, 49; Campbell 2005a.

¹⁷⁷ McKee 2006a, 97–98.

¹⁷⁸ McKee 1999b, 66–67.

kirjoitettu 1700-luvun oikeinkirjoituskäytänteiden mukaan. McKee on perustellut näkemystään ruumissaarnan aitoudesta sillä, että teksti muistuttaa niin sisällöltään, kieleltään kuin kuvastoltaan muita Schütz Zellin tekstejä. Se, että 1700-luvulta löytynyt versio saarnatekstistä edustaa 1700-luvun oikeinkirjoitusta, on McKeen mukaan vain todiste siitä yleisestä käytännöstä, että oikeinkirjoitusta varioitiin tekstejä kopioitaessa niin paikallisten kuin ajallisten kielivarianttien mukaiseksi, jotta teksti olisi ymmärrettävä lukijoilleen.¹⁷⁹

McKee on myös vakuuttunut, että omissa kirjoituksissaan Schütz Zellin hautajaispuheen maininneet Abraham Löscher ja Daniel Specklin voidaan nähdä luotettavina todistajina siitä, että Katharina oli todellakin puhunut hautajaisissa. Strassburgilainen opettaja Löscher oli ollut läsnä Mattheuksen hautajaisissa, ja julkaisi pari kuukautta hautajaisten jälkeen muistokirjoituksen Mattheuksesta. Tässä kirjoituksessa hän muun muassa kehui Schütz Zelliä Mattheuksen hurskaan elämän ja tekojen läpikäymisestä hautajaisissa. Kronikoitsija Specklin puolestaan kehui vuonna 1587 eli 39 vuotta Mattheuksen kuoleman jälkeen leski Katharina Schützin pitämää kaunista saarnaa.¹⁸⁰ Edellä mainittujen tekstin aitoutta ja alkuperäisyyttä tukevien todisteiden perusteella lähdän myös itse tässä tutkimuksessani liikkeelle siitä olettamuksesta, että Schütz Zellin ruumissaarna on hänen itsensä kirjoittama teksti.

Schütz Zellin ruumissaarna on otsikoitu ”Katharina Zellin surunvalitus ja kehotus ihmisille Mattheus Zellin, Strassburgin tuomiokirkon papin, hänen oikeamielisen aviomiehensä, haudalla. Hänen kuolleen ruumiinsa äärellä ja yli, 11. tammikuuta 1548.”. Ruumissaarnassa on kaksi sisällöllistä pääteemaa: Mattheuksen elämäntyön ja uskonopetuksen kuvailu sekä seurakuntalaisten kehottaminen protestanttisessa uskonopissa pysymiseen. Molemmat teemoista liittyivät vahvasti vuoden 1548 tulenarkaan uskonnolliseen tilanteeseen Pyhässä saksalaisroomalaisessa keisarikunnassa. Protestanttinen Schmalkaldenin liitto oli kärsinyt huhtikuussa 1547 tappion katolisen keisari Kaarle V:n joukoille vuosina 1546–1547 käydyssä uskonsodassa ja Strassburginkin protestanttien tulevaisuus näyttäytyi epävarmana.¹⁸¹ Tämän

---

¹⁷⁹ McKee 1999b, 67–68; McKee 2006a, 31, 98. Alaviite 68.

¹⁸⁰ McKee 1999b, 66–67; McKee 2006a, 98.

¹⁸¹ McKee 2006a, 97; Soen 2017, 549.

vuoksi Mattheuksen haudalle kerääntyneitä ihmisiä oli tärkeää vahvistaa heidän protestanttisessa vakaumuksessaan. Uskonnollisten teemojen lisäksi Schütz Zell toi ruumissaarnassaan esille omaa suruaan aviomiehensä menettämisen vuoksi sekä heidän yhteistä matkaansa evankeliumin levittämisen parissa.

3.2 Sureva leski

Aviomiehensä hautajaisissakin Schütz Zellin oli esitettävä perusteet sille, miksi hän puhui naisena julkisesti. Hän perusteli omaa toimintaansa vetoamalla Uuden testamentin naishahmoihin, ja vertasi itseään Maria Magdaleenaan, jonka itse Jeesus oli kutsunut kertomaan ylösnousemuksensa ihmeestä opetuslapsilleen:

Mutta ensin pyydän teiltä, että ette pahastu minusta tai suutu minulle, että minä ikään kuin haluaisin nyt asettaa itseni saarnaajan ja apostolin virkaan. Ei, en ollenkaan. Vaan ainoastaan kuten rakas Maria Magdaleena ilman omaa aikomustaan tuli apostoliksi ja Herra itse vaati häntä kertomaan opetuslapsille, että Kristus oli herännyt kuolleista ja noussut hänen ja meidän Isämme luo.¹⁸²

Schütz Zell korosti, ettei ollut aikonut puhua hautajaisissa, eikä edes kotoa lähtiessään ollut ajatellut pystyvänsä puhumaan. Hän oli ajatellut kulkevansa Mattheuksen haudalle ”hiljaisella mutta suurella tuskalla”, kuten Jeesuksen äiti ja muut galilealaiset Jeesuksen ristille ja haudalle.¹⁸³ Käyttämällä Maria Magdaleenaa saarnaamisensa esikuvana Schütz Zell onnistui asettamaan itsensä ja oman tahtonsa sivuun, ja antamaan vaikutelman, että hänen oli pakko puhua, koska se oli Herran tahto. Mattheuksen hautajaisten vertaaminen Jeesuksen ristinkuolemaan ja hautaamiseen antoivat puolestaan hautajaistilaisuudelle todella ylevän hengellisen vertailukohdan. Tällaista pelastushistoriallista taustaa vasten yksi lesken pitämä saarna olikin mahdollista saada näyttämään todella merkittävältä uskonnolliselta tapahtumalta.

---

¹⁸² KSZ 1999 (1548), 71.

¹⁸³ KSZ 1999 (1548), 71–72.

On huomionarvoista, että Schütz Zell halusi nostaa surunsa esikuvaksi juuri Äiti Marian, joka oli erityisesti katolisille tärkeä esikuvallinen hahmo. Myöhäiskeskiaikaiset saarnaajat esimerkiksi näkivät Äiti Marian tunteellisuuden hyveenä, jonka hän saattoi valjastaa Jumalan palvelemiseen. Karant-Nunnin mukaan Äiti Marian kyynelöt ja tuska voitiinkin nähdä merkkeinä täydellisestä alistumisesta Jumalalle.¹⁸⁴ Läheisten vuolaaseen suremiseen hautajaisissa ei kuitenkaan suhtauduttu varauksettoman myönteisesti protestanttien keskuudessa. Esimerkiksi hautajaisaarnoissa saatettiin kehottaa välttämään liiallista suremista, ja kannustettiin omaisia ajattelemaan vainajan vain olevan unessa ja kokevan tulevaisuudessa taivaan iloja.¹⁸⁵ Schütz Zell kertoi kuitenkin ruumissaarnassaan avoimesti tunteistaan, ja miten tuskallista oli menettää aviopuoliso pitkän kumppanuuden jälkeen:

Mutta kuinka suurella sydämen murheellisuudella päästän nyt irti liitostamme ja vaikeroin Jumalalle, että hän tarttui minuun niin nopeasti ja teki minusta onnettoman lesken. Tätä poismenoa, joka on minulle lihassa niin sietämätön, tulen suremaan hautaani saakka.¹⁸⁶

Schütz Zell valitti suruaan ja kärsimystään hautajaisväen lisäksi myös itse Jumalalle. Aviomiehen kuoleman äärellä kärsimys ei ollutkaan enää ilolla vastaanotettava todistus omasta oikeamielisyydestä, kuten Kentzingenin naisille suunnatussa lohdutuskirjeessä tai avioliittoapologiassa¹⁸⁷, vaan epäoikeudenmukaiselta tuntuva menetys. Ehkä kaksikymmentä vuotta elettyä elämää, kaksi menehtynyttä lasta ja monenlaisen inhimillisen tuskan ja heikkouden kohtaamista avustustyössä olivat tehneet Schütz Zellistä realistisemman niin elämän raadollisuuden kuin Jumalan suhteen. Aviomiehensä haudan äärellä hänellä ei ollut enää tarvetta glorifioida kärsimystä.

Myös Luther käytti erottelua hengen ja lihan tuntemusten välillä menetettyään teini-ikäisen tyttärensä Magdalenan. Hänenkin surunsa ja ikävänsä kumpusivat ennen kaikkea lihasta, joka ei

---

¹⁸⁴ Karant-Nunn 2010, 160.

¹⁸⁵ Karant-Nunn 2005, 181.

¹⁸⁶ KSZ 1999 (1548), 80.

¹⁸⁷ Ks. McKee 2006a, 50; KSZ 1999 (1524), 44.

olisi tahtonut päästää rakkaasta ihmisestä irti.¹⁸⁸ Sekä liha että tunteet nähtiin keskiaikaisten sukupuolijakojen mukaan vielä 1500-luvullakin erityisesti naiseuteen kuuluvina ominaisuuksina.¹⁸⁹ Schütz Zellin käyttämä kieli olikin hyvin emotionaalisesti latautunutta ja hän kertoi omista tunnetiloistaan käyttäen muun muassa ilmauksia ”minun murheellisen sydämeni täyteydestä” ja ”suurella sydämen surulla ja tuskalla”.¹⁹⁰

Schütz Zell toi myös esille pariskunnan yhdessä kokemia kärsimyksiä niin heidän yksityiselämässään kuin uskonnollisessa toiminnassaan:

Hän ja minä olemme vastaanottaneet paljon nöyryytystä ja häpeää Herran Jeesuksen vuoksi. – – minä toivon saavuttavani ja näkeväni sellaisen (ylösnousemuksen) minun rakkaan aviomieheni sekä meidän rakkaiden lastemme kanssa, joita meillä oli kaksi, ja jotka makaavat tällä paikalla. Nyt on 21. vuosi siitä, kun me molemmat toimme ensimmäisen lapsemme tänne suurella surulla.¹⁹¹

Aviomiensä menetyksestä Schütz Zell käytti vertauskuvia ”minun suuri ristini”, ”raskas ristintie” sekä ”minun uhrini”.¹⁹² Kuten avioliittoapologiassaan, nojautui hän myös ruumissaarnassaan ristinsymboliikkaan, joka yhdisti hänen kärsimyksensä itse Kristukseen. Risti ja ristin kantaminen tarkoittivat protestanteille kokemuksellista teologiaa, jossa henkilökohtaisten kärsimysten nähtiin edesauttavan Jumalan ja Kristuksen tuntemista.¹⁹³ Ristinsymboliikka oli käytössä myös muilla reformatorisilla naisvaikuttajilla ja esimerkiksi luterilainen herttuatar Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg (1510–1558) turvautui ristin teologiaan lohduttaessaan tyttärensä aviomiestä Albrechtia vuonna 1549 kirjoittamassaan kirjeessä. Päivittäinen ristin kantaminen oli von Braunschweig-Lüneburgin mielestä jopa edellytys sille, että ihminen oli Kristuksen arvoinen.¹⁹⁴

---

¹⁸⁸ Mikkola 2019, 95–96.

¹⁸⁹ Mikkola 2019, 29.

¹⁹⁰ KSZ 1999 (1548), 71, 90.

¹⁹¹ KSZ 1999 (1548), 86–87.

¹⁹² KSZ 1999 (1548), 89, 93.

¹⁹³ Juntunen 2001, 192–193.

¹⁹⁴ Mikkola & Räisänen-Schröder 2022, 28–29.

Luterilaiset teologit olivat myös sitä mieltä, että omakohtaisesti koetut vastoinkäymiset valmistivat pappeja toisten ihmisten lohduttamiseen. Tämän vuoksi he näkivät kärsimyksen eli toisin sanoen ”ristin” yhtenä kymmenestä teologian opiskelun säännöstä.¹⁹⁵ Vaikka Schütz Zell oli Mattheuksen hautajaissa edesmenneen lähin omainen ja siten varmasti suurimman surun vallassa, esitti hän heti ruumissaarnansa alussa valmiutensa muiden hautajaisvieraiden tukemiseen: ”Missä minä sitä vastoin voin palvella teitä kaikkia ja erityisesti jokaista erikseen myös teidän hädässänne, haluan tehdä sen mielelläni, siinä määrin kuin kykenen.”¹⁹⁶ Hän siis asettui oman aviomiehensä hautajaisissa hautajaisvieraiden ja aviomiehensä seurakuntalaisten lohduttajan asemaan. Schütz Zellin voidaankin katsoa ottaneen itselleen sielunhoidollisen roolin tilanteessa, jossa pappi olisi tavallisesti toiminut surevien lohduttajana. Jos omien henkilökohtaisten kärsimysten nähtiin edesauttavan papin työtä kuoleman äärellä, niin Schütz Zellin historia kahden lapsen menettämisineen teki hänestä varmasti ”pätevän” surevien kohtaamisessa.

Surun lisäksi Schütz Zell kertoi ruumissaarnassaan avoimesti pariskunnan keskinäisestä kiintymyksestä. Yli kahden vuosikymmenen kumppanuus niin avio- kuin uskonelämässä oli sitonut Zellit yhteen monin tavoin, ja Schütz Zell kutsui Mattheusta muun muassa ”suurimmaksi aarteekseen maan päällä”¹⁹⁷ sekä käytti Mattheuksesta useaan otteeseen nimitystä rakas aviomies:

Kiitän teitä kaikkia koko sydämestäni siitä rakkaudesta, uskollisuudesta ja innokkaasta seuraamisesta, jota te kaikki olette osoittaneet rakkaalle aviomiehelleni, teidän rehelliselle, yksinkertaiselle ja uskolliselle paimenellenne.¹⁹⁸

Ero avioliittoapologiaan oli selkeä: Avioliiton alussa ja pappisavioliittojen ollessa uusi ilmiö, Schütz Zellille oli ollut tärkeää todistella avioliiton hengellisiä perusteita. Pitkän ja vakiintuneen

---

¹⁹⁵ Burnett 2005, 38. Alaviite 4.

¹⁹⁶ KSZ 1999 (1548), 71.

¹⁹⁷ KSZ 1999 (1548), 71–72.

¹⁹⁸ KSZ 1999 (1548), 70.

kumppanuuden sekä pariskunnan tunnustetun aseman myötä oli puolestaan mahdollista avata myös henkilökohtaisempaa tunnepuolta heidän avioliitostaan. Schütz Zell kertoikin myös Mattheuksen tunteista sekä heidän sopuisasta kumppanuudestaan:

Sillä minä tiedän, että hän rakasti minua, ja antoi aina mielihyvin anteeksi ennen kuin olin häneltä pyytänyt. Ja osoitti minulle ystävällistä ja kristillistä kumppanuutta niin paljon kuin niitä hänessä oli.¹⁹⁹

Avioliittoapologian ja ruumissaarnan väliset erot tunneilmaisussa voidaan selittää myös ajan käsityksellä aviollisen rakkauden luonteesta. Aviopuolisoiden keskinäisen rakkauden ajateltiin kehittyvän vasta avioliiton aikana, kun puoliset toimivat aviokumppaneilta odotettujen roolien mukaan.²⁰⁰ Rakastuminen ja rakkaus eivät siis olleet jotain, joita edellytettiin avioliittoa solmittaessa tai edes sen alkuvaiheessa, jossa Zellitkin apologian ilmestymisen aikaan olivat. Rakkauden käyttäminen avioliiton perusteena ei olisi myöskään ollut missään tapauksessa soveliasta pappisavioliitoista puhuttaessa, vaikka rakkauden tunteita olisi Zellien pariskunnan välillä ollutkin. Yli 20 avioliittovuoden jälkeen oli puolestaan sallittua tunnustaa pariskunnan keskinäinen kiintymys, jonka voitiin ajatella syntyneen ja syventyneen pitkän avioliiton aikana.

Aviomiehensä kuoleman jälkeen Schütz Zell ei ollut enää papin vaimo, vaan hänestä tuli papin leski. Muuttunut asema saattoi tarkoittaa Schütz Zellille niin taloudellisen tilanteen kuin toimintamahdollisuuksien heikentymistä, koska Mattheus oli tuonut perheeseen toimeentulon ja aviomiehensä avulla Schütz Zell oli voinut aiemmin perustella oman julkisen toimintansa Strassburgissa. Schütz Zell käytti useassa kohtaa persoonapronominia *me*, jotta ruumissaarnan kuulijoille olisi tullut selväksi, että he kaikki olivat yhteisen uskon äärellä, ja heidän tuli toimia yhtenäisesti käsillä olevassa kriisitilanteessa. Schütz Zell halusi pitää Mattheuksen seurakunnan omalla puolellaan ja yhtenäisenä sekä luoda kuvaa jaetusta päämäärästä. Yksi Schütz Zellin käyttämistä retorisisista keinoista olikin yhteisöllisyyden luominen. Hän asemoi itsensä ja Mattheuksen samaan rintamaan muiden uskovien kanssa:

---

¹⁹⁹ KSZ 1999 (1548), 80.

²⁰⁰ Mikkola 2019, 60.

En voi olla muistuttamatta minua ja teitä minun oikeamielisen aviomieheni opetuksesta ja elämästä, jotta emme pitäisi hänen kuolemaansa vähäpätöisenä emmekä unohtaisi hänen oppiaan – -. Minä toivon aviomieheni ja kaikkien uskovien kanssa saavuttavani Jeesuksen Kristuksen kallisarvoisen ylösnousemuksen Jeesuksen Kristuksen ylösnousemuksen kautta.²⁰¹

Schütz Zellin tulevaisuus leskenä oli monin tavoin epävarma. Yhtäältä leskillä saattoi olla naisille poikkeuksellisen suuri itsemääräämisoikeus, jos he eivät menneet uudelleen naimisiin tai heille ei asetettu holhoojaa. Osa naisista saattoi hallita omaisuuttaan ja jopa jatkaa miestensä tilojen ja kauppojen hoitoa. Leskien oikeudet vaihtelivat kuitenkin maasta toiseen, eikä naisilla välttämättä ollut kaikkialla oikeutta hallita omaisuutta. Lasten huoltajuuskaan ei välttämättä säilynyt leskellä, vaan saattoi siirtyä aviomiehen miespuolisille sukulaisille.²⁰² Luther oli esimerkiksi yrittänyt varmistaa Katharina von Boran ja heidän lastensa tulevaisuuden testamenttaamalla omaisuutensa vaimolleen. Testamenttia ei kuitenkaan noudatettu, koska Saksin lain mukaan von Boralle oli määrättävä huoltaja. Lastensa huoltajuuden von Bora onnistui kuitenkin pitämään itsellään taistelemalla sen puolesta.²⁰³

Schütz Zellin asema oli uhattuna myös epävakaa uskonnollispoliittisen tilanteen sekä reformatorisen sukupolvenvaihdoksen vuoksi. Schmalkaldenin sodan katoliset voittajat pyrkivät palauttamaan papiston selibaatin, mikä olisi toteutuessaan asettanut Schütz Zellin aseman papin leskenä todella kyseenalaiseksi. Toisen polven reformaattorit, kuten Ludwig Rabus (1524–1592), eivät myöskään olleet kovin ymmärtäväisiä ensimmäisen polven reformaattoreita, eivätkä varsinkaan yhtä pappismiehensä työasioihin puuttunutta leskeä kohtaan.²⁰⁴ Schütz Zell asetti siis ruumissaarnassaan itsensä leskenä samaan rintamaan Mattheuksen seurakuntalaisten kanssa, jotta yhteisön tuki säilyisi hänen puolellaan Mattheuksen kuoleman jälkeenkin.

---

²⁰¹ KSZ 1999 (1548), 71, 83.

²⁰² Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 121–123.

²⁰³ Mikkola 2019, 108.

²⁰⁴ Soen 2017, 555; McKee 2022, 8.

3.3 Aviomiehensä auttaja

Schütz Zell ilmaisi jo avioliittoapologiassaan hänen ja Mattheuksen kumppanuuden olevan ennen kaikkea yhteinen julistus evankeliumin hyväksi. Ruumissaarnassaan hän totesi tämän aikomuksen tulleen todeksi ja heidän työskennelleen 24 vuotta yhdessä heidän yhteisen uskonsa puolesta. Schütz Zell muistuttikin ruumissaarnansa kuulijoita hänen omasta roolistaan Mattheuksen rinnalla niin kotona, papin viran hoidossa kuin yhteisessä uskossa:

Ja nyt on kulunut 24 vuotta, kun hän ja minä otimme toisemme (aviopuolisoiksi) Herrassa ja hänen sanassaan, ilman ainuttakaan pahaa tarkoitusperää, Jumala tietää -- Niinä vuosina olen ollut hänen auttajansa oman kykyni ja omien taitojeni mukaan hänen talossaan ja myös virassa ja palveluksessa. -- olin hänen kanssaan samassa Kristuksen tunnustamisessa alusta lähtien.²⁰⁵

Schütz Zellin ilmaus "sein gehülff -- auch im amt" (hänen auttajansa -- myös virassa) osoittaa, että hän koki Mattheuksen papin viran olleen avioparin yhteinen. Useat tutkijat, kuten McKee ja Methuen, ovat menneet käänöksissään ja siten tulkinnoissaan jopa astetta pidemmälle ja todenneet, että Schütz Zell tarkoitti käyttämillään sanoilla *gehülff* ja *helffer* olleensa Mattheuksen apulaispappi.²⁰⁶ Stjerna on myös käyttänyt Schütz Zellistä termiä maallikkopappi ja korostanut Zellien tasaveroista kumppanuutta Mattheuksen papintyön hoidossa.²⁰⁷

Ajatus pappispariskunnan yhteisestä viranhoidosta oli ajalle melko tyypillinen, ja esimerkiksi reformaattori Jean Calvin (1509–1564) kirjoitti läheisimmille ystävilleen vaimonsa Idelette de Buren (?-1549) kuoltua, että "Elämänsä aikana hän (de Bure) oli papinvirkani uskollinen auttaja."²⁰⁸ Pappispariskuntien työnjako tarkoitti yleensä sitä, että pappismies hoiti toimeensa kuuluvaa saarna- ja opetusvirkaa ja vaimo hoiti kotia ja lapsia sekä piti yllä pappilan vieraanvaraisuutta. Esimerkiksi Martin Bucerilla ja hänen vaimollaan Elisabeth Silbereisenilla oli

---

²⁰⁵ KSZ 1999 (1548), 73–74, 85.

²⁰⁶ Methuen 2010, 717. Alaviite 42; McKee 2017, 32.

²⁰⁷ Stjerna 2011, 183.

²⁰⁸ McKee 2017, 29.

yhteensä 11 lasta, joista viisi selvisi pikkulapsiajasta elossa ja Katharina von Bora synnytti kuusi lasta, joista heistäkin kaksi kuoli nuorena. Lastenhoidon lisäksi kotityöt, kuten veden hakeminen, liedien lämmitys ja ruoanlaitto olivat pappilan emännille kuuluvia tehtäviä, jotka veivät oman aikansa.²⁰⁹ Tunnetuin reformaattorin vaimo von Bora johti koko Lutherien kotitaloutta eli Mustaa luostaria, johon kuului esimerkiksi olutpanimo, hevostallit ja useita puutarhoja.²¹⁰ Harvalla papin tai reformaattorin vaimolla oli aikaa omistautua muulle kuin arjen pyörittämiselle, lastenhoidolle ja kotitalouden ylläpidolle, vaikka von Boralla ja Silbereisenilla olisi entisinä nunnina varmaankin ollut niin uskonnollista tietoutta kuin latinan kielen taitoa. Se, että Zelleillä ei ollut omia lapsia oli varmasti ratkaiseva tekijä sille, että Schütz Zellillä oli mahdollista käyttää aikaa niin hengellisten asioiden opiskeluun kuin omaan uskonnolliseen julkaisutoimintaan.

Kertoessaan ruumissaarnassaan Mattheuksen harjoittamasta hyväntekeväisyydestä ja vaatimattomasta elämäntyylistä kertoi Schütz Zell myös samalla itsestään, koska hän oli luonnollisesti toiminut Mattheuksen auttajana myös heidän kotonaan pappilassa:

Hän ei sallinut talossaan eikä siellä olevalle palvelusväelleen ylimielisyyttä, pahanilkisyyttä eikä mitään sen kaltaista, vaan eli vaatimatonta, yksinkertaista ja rauhallista elämää ja kuritti kehoaan kaikissa asioissa. Hän oli niin vaatimaton ruuan ja vaatteiden suhteen, jotta hänen talonsa olisi aina avoinna ja pöytänsä valmiina – – kaikille muukalaisille, köyhille ja hyvälle ystäville uskossa.²¹¹

Kuten monet muutkin pappilat, myös Zellien koti oli avoinna niin apua tarvitseville kuin uskonnollisille vaikuttajille. Zellit muun muassa majoittivat pakolaisia ensimmäisen kerran jo vuonna 1524, kun 150 evankelista uskoa tunnustanutta miestä joutui pakenemaan Kentzingenistä uskonnollisen vainon vuoksi. Zellit ottivat heistä aluksi kotiinsa 80 ja ruokkivat sen jälkeen neljän viikon ajan joka päivä 50–60 miestä.²¹² Zellien luona vieraili tasaiseen tahtiin myös sekä reformaatioliikkeen johtajia että muita uskonnollisia vaikuttajia. Esimerkiksi vuonna 1529

---

²⁰⁹ McKee 2017, 24; Mikkola 2019, 94, 100.

²¹⁰ Jurgens 2022, 57.

²¹¹ KSZ 1999 (1548), 73.

²¹² Methuen 2010, 720.

Ulrich Zwingli (1484–1531) ja Johannes Oecolampadius (1482–1531) kävivät kahden viikon ajan ehtoollisneuvotteluja Zellien luona.²¹³ Schütz Zell korosti kristittyjen keskinäistä rakkautta, jonka tuli hänen mukaansa mennä oppikysymysten edelle. Useat tutkijat ovatkin korostaneet Schütz Zellin katsomuksellista suvaitsevuutta, ja sitä, että hän oli valmis ottamaan vieraat vastaan opillisista näkemuseroista huolimatta.²¹⁴

Schütz Zell kuvasi Mattheuksen kotitalouden eläneen ihanteellista kristittyjen elämää vaatimattomasti, epäitsekkäästi ja vieraanvaraisesti. Kunniallista elämäntapaa olikin tärkeä korostaa, koska Wiesner-Hanksin mukaan perhekunnan ja kotitalouden johtaminen esimerkillisesti oli yhtä tärkeä osa protestanttista pappetta kuin oikeaoppinen uskonopetus. Protestanttisten pappien vaimot pyrkivät samalla tavalla vakiinnuttamaan oman asemansa toimimalla vaimoilta odotetun kuuliaisuuden ja kristillisen hyväntekeväisyyden malleina.²¹⁵ Koska naisilta odotettiin myös ennen kaikkea äitiyttä, ja Zellien kaksi lasta olivat menehtyneet pikkulapsina, oli Schütz Zellille varmasti erityisen tärkeää saada toteuttaa äitiyden kutsumusta pappilan vieraanvaraisuuden muodossa.

Jos Schütz Zell auttoi aviomiestään elämässä, niin samoin hän teki myös kuolemassa. Ruumissaarnassaan hän kuvaili hyvin tarkkaan, mitä Mattheus oli tehnyt viimeisinä elinpäivinä, mitä hän oli tuntenut ja sanonut sekä miten hän kuoli. Mattheuksen kuolema oli tärkeää kuvata, koska hyvän kuoleman uskottiin olevan merkki oikeasta uskosta ja Jumalan suopeudesta.²¹⁶ Protestanttisten pappien kuolemankuvauksista tuli myös suosittua luettavaa uskovien keskuudessa, koska niin papin hurskas elämä kuin hänen rauhallinen kuolemansa oli mahdollista esittää todistuksina esimerkillisestä ja oikeaoppisesta uskosta.²¹⁷ Kuolemankuvauksia hyödynnettiin myös uskonnollisena propagandana, ja esimerkiksi Lutherin vielä eläessä julkaistiin Roomassa vuonna 1545 teksti, jossa kerrottiin Lutherin kuolemasta. Tässä kuvaksessa Luther muun muassa osallistui ehtoolliselle juuri ennen kuolemaansa, mutta

---

²¹³ Mikkola 2019, 146.

²¹⁴ McKee 1999a, 80; Stjerna 2011, 183; Mikkola 2019, 146.

²¹⁵ Wiesner-Hanks 2022, 284–285.

²¹⁶ Mikkola 2019, 97.

²¹⁷ McKee 2006a, 102.

haudassa ehtoollisleipä irtaantuikin hänen ruumiistaan ja jäi leijumaan haudan ylle, koska Luther oli ottanut sen vastaan sopimattomalla tavalla.²¹⁸

Edellä mainittu propagandateksti osoittaa, miksi johtavien reformaattoreiden kuolemista oli tärkeää kirjoittaa asianmukaiset kuolinkertomukset. Luther kuoli kaksi vuotta ennen Mattheusta helmikuussa 1546, ja hänen kuolemanhetkellään läsnäolleet Justus Jonas (1493–1555) ja Michael Coelius (1492–1559) kirjoittivat hänen kuolemastaan kuvauksen. He muun muassa kertoivat, että Luther oli mukaellut Simeonia (Luuk. 2:29) ja sanonut, että ”Lähden rauhassa ja ilolla. Amen.” sekä rukoillut psalmijakeen 31:6 neljä kertaa. Luther oli myös vahvistanut kuolevansa uskossa Jeesukseen Kristukseen sekä pysyvänsä opissa, jota hän oli julistanut Kristuksen nimessä.²¹⁹ Lutherin kuoleman esimerkillisyys tuli esille myös Schütz Zellin ruumissaarnassa hänen kuvaillessaan Mattheuksen viimeisiä hetkiä:

Sitten hän (Mattheus) alkoi tunnustamaan Jumalan edessä syntejään, rukoili Isä meidän ja sanoi: ”Luulen, että tämä tulee olemaan Martin Lutherin tauti.” Ja sen jälkeen: ” – – Kuten minä nyt uskon, Sinä tulet ottamaan minut, kuten hänet (Lutherin), joten sanon hänen (Lutherin) kanssaan, että Sinä olet paljastanut minullekin Sinun rakkaan poikasi Kristuksen – –.”²²⁰

Ja hän (Mattheus) sanoi minulle: ”Tiedän tämän olevan meidän rakkaan Martin Lutherimme tauti. Minun loppuni tulee olemaan kuten hänellä ja tulen hyväksymään kuoleman kuten hän.”²²¹

Schütz Zellin kuvauksessa Mattheus luotti Jumalaan ja oli rauhallinen kuoleman edessä, tunnusti Kristuksen ja hyväksyi kuolemansa. Näin Schütz Zell pyrki osoittamaan, että Mattheuksen viimeiset hetket olivat olleet täynnä vahvaa uskoa Kristukseen sekä luottamusta Jumalan suopeuteen. Mattheuksen kuolinkuvauksessa voidaan nähdä useita yhtymäkohtia Lutherin

---

²¹⁸ Kohnle 2019, 15.

²¹⁹ Selderhuis 2017, 383. ”Sinun käsiisi minä uskon henkeni. Herra, sinä lunastat minut vapaaksi, sinä uskollinen Jumala.” (Ps. 31:6).

²²⁰ KSZ 1999 (1548), 78.

²²¹ KSZ 1999 (1548), 79.

viimeisiin hetkiin. Jos reformaation johtohahmo oli toiminut opillisena esimerkkinä Zelleille koko elämänsä ajan, niin Lutherin esimerkkiä seurattiin myös ”oikeaoppisen” kuoleman saavuttamiseksi.

Hyvästä kuolemasta oli jo keskiajalta lähtien julkaistu *ars moriendi*-nimisiä opaskirjoja, joissa kerrottiin, miten ihminen voisi elämänsä viime hetkillä vastustaa paholaisen kiusausta ja kadotuksen pelkoa. Niissä myös kehoitettiin kuolevaa kääntymään niin Jumalan kuin pyhimysten puoleen ja ottamaan viimeinen voitelu.²²² Kuolemanhetkellä oli suuri merkitys myös protestanteille, ja esimerkiksi Luther julkaisi vuonna 1519 saarnan siitä, miten kuolemaan tulisi valmistautua. Tässä saarnassaan hän vielä toisintoi joitain katolisia oppeja, kuten Jumalanäidille ja pyhimyksille rukoilua, mutta toi ennen kaikkea esille Kristukseen uskomisen ensisijaisuutta pelastukselle, ja Jumalan tahdon tavoittelua koko ihmisen elämän ajan. Luther suhtautui skeptisesti katolisiin rituaaleihin, koska ne korostivat ihmisen omia tekoja ja sisälsivät taikauskoisia elementtejä.²²³ Uskontunnuksesta ja Kristuksen armoon luottamisesta tulikin tärkeitä hyvän ja rauhallisen kuoleman merkkejä protestanteille, koska protestanttisen teologian mukaan ihminen ei voinut ansaita pelastusta omilla teoillaan.²²⁴

Karant-Nunnin mukaan luterilaisissa hautajaissaarnoissa tyypillisesti kerrottiin, miten vainaja oli kuollut.²²⁵ Myös Schütz Zell kuvasi tarkkaan Mattheuksen viimeiset sanat Jumalalle sekä hänen kuolemanhetkensä:

”Minä luovutan nyt Sinulle (Jumalalle) virkani ja luotan Sinulle (Jumalalle) henkeni.” Sen jälkeen hän istuutui nojatuoliin, vaikenä pian ja sulki itse silmänsä ja suunsa rauhallisesti. Minun puhuessani hänelle ja uskontunnustukseni myötä hän nukkui pois käsivarsillani yhden ja kahden välillä.²²⁶

---

²²² McKee 2006a, 100.

²²³ Karant-Nunn 2005 140–141, 144.

²²⁴ McKee 2006a, 101.

²²⁵ Karant-Nunn 2005, 151.

²²⁶ KSZ 1999 (1548), 79.

Luterilaisten hautajaissaarjien kuolemankuvaukset olivat yleensä hyvin samankaltaisia keskenään, joten niitä ei voida pitää realistisina kuvauksina tiettyjen henkilöiden kuolemasta, vaan enemmän ihanteellisina malleina siitä, miten kuolla hyvin. Näiden esimerkillisten kuolemien tehtävänä olikin ennen kaikkea osoittaa vainajan hurskaus sekä toimia lohdutuksena ja esimerkkinä sureville. Karant-Nunnin esittelemässä Hohenzollernin aatelissuvun 35-vuotiaan jäsenen kuolemankuvauksessa esille nousivat muun muassa syntientunnustus, uskontunnustus sekä itse kuolemanhetken rauhallisuus ja lempeys, jotka kertoivat ennen kaikkea Jumalan tahtoon antautumisesta.²²⁷ Nämä samat elementit löytyivät myös Schütz Zellin kirjoittamasta Mattheuksen kuoleman kuvauksesta. Koska Mattheuksen seurakuntalaiset olivat varmasti järkyttyneitä uskonnollisen johtajansa poismenosta, oli heitä tärkeää lohduttaa Mattheuksen rauhallisella ja lempeällä kuolemalla. Näin uskovat saivat vahvistusta sille, että Mattheus, ja siten he itsekkin, ovat olleet oikean opin ja Jumalan suopeuden äärellä.

Schütz Zellin rooli aviomiehensä auttajana ei päättynyt edes Mattheuksen fyysiseen kuolemaan, vaan hän halusi tehdä kaikkensa varmistaakseen, että Jumala ottaisi vastaan hänen edesmenneen aviomiehensä sielun. Voimakkaana kontrastina Mattheuksen rauhalliseen kuolemanhetkeen toimikin Schütz Zellin kuvaus hänen omista tunteistaan, ja pyrkimyksestä auttaa Mattheuksen sielua pääsemään Jumalan valittujen joukkoon:

Sitten käännyin suuressa ahdistuksessani, pelossani ja sydänsurussani Jumalamme puoleen koko sydämeistäni, että hän ottaisi vastaan maallisen palvelijansa ja liittäisi hänen henkensä profeettojensa ja apostoliensa joukkoon, ja ottaisi hänet kaikkien valittujen yhteisöön Siionissa – –.²²⁸

Ottaen huomioon, että protestanttisena ideaalina oli rauhallisuus, luottamus ja hyväksyntä kuoleman äärellä, on huomionarvoista, että Schütz Zell kuvasi niin tarkkaan omaa kiihtynyttä tunnetilaansa. Toisaalta esimerkiksi Lutherkin ilmaisi samankaltaista ristiriitaa rakkaan ihmisen menetyksen tuskan ja Taivaan Isän huomioon pääsyn välillä, kun Lutherien teini-ikäinen tytär

---

²²⁷ Karant-Nunn 2005, 151–153.

²²⁸ KSZ 1999 (1548), 79–80.

Magdalena kuoli.²²⁹ Surua oli luonnollista ja odotettuakin osoittaa läheisen kuollessa, mutta yhtä tärkeää oli luottaa Jumalaan, ja siihen, että poismenneellä läheisellä oli Taivaan iloissa kaikki hyvin.

3.4 Aviomiehensä hengellisen perinnön jatkaja

Mattheuksen kuolema sattui uskonnollispoliittisesti todella epävakaaseen ja epävarmaan ajankohtaan. Huhtikuussa 1547 protestanttinen Schmalkaldenin liitto oli kärsinyt tappion katolisen keisarin Kaarle V:n joukoille, ja tammikuussa 1548 Augsburgin valtiopäivät olivat koolla neuvottelemassa uskonrauhan ehdoista. Keisari Kaarle V näki uskonnollisen yhtenäisyyden keinona aikaansaada rauha Pyhään saksalaisroomalaiseen keisarikuntaan, ja valtakunnan yhtenäisyys oli tärkeää saavuttaa kasvavaa Osmaanivaltakunnan uhkaa vastaan. Vuosina 1547–1548 kokoontuneen Augsburgin valtiopäivien polttavimpina uskonnollisina kysymyksinä olivat pappisavioliitot ja maallikkojen oikeus sekä leipään että viiniin ehtoollisella. Joulukuussa 1547 julkaistussa ensimmäisessä uskonopillisessa rauhanehdotuksessa *Reformatio in doctrina* esitettiin kuitenkin yksiselitteinen vaatimus papiston selibaatin puolesta ja maallikoiden kaksinaista ehtoollista vastaan. Keisari kuitenkin hylkäsi tämän ehdotuksen, ja neuvottelut jatkuivat. Mattheuksen hautajaisissa tammikuussa 1548 ei siis ollut vielä varmaa tietoa siitä, miltä protestanttien tulevaisuus näyttäisi, koska Augsburgin Interimiksi kutsutun väliaikaisrauhan sisältö julkistettiin vasta toukokuussa 1548.²³⁰

Protestanttisten alueiden ja uskovien pakkokäännytys takaisin katolilaisuuteen oli vielä Mattheuksen hautajaisten aikaan yksi mahdollisista rauhanneuvotteluiden lopputuloksista.²³¹ Schütz Zell oli tietoinen tunnustuskuntansa ja kotikaupunkinsa tulevaisuuden epävarmuudesta ja helpottunut, ettei Mattheuksen tarvinnut sitä kokea:

---

²²⁹ Mikkola 2019, 95–96.

²³⁰ Soen 2017, 549, 551, 554–555.

²³¹ Soen 2017, 549.

Samalla minä kuitenkin myös näen koko maassa tämän pahan ajan ja surun, jotka ovat myös meidän ovellamme. Joten kiitän vielä kerran Jumalaa minun Herraani koko sydämeistäni, sisimmän olemukseni mukaan, että Hän antoi hänelle (Zellille) rauhan, jota hän oli kauan kaivannut. Ja kuten profeetta sanoo, otti hänet pois ennen onnettomuutta [Jes. 57:1] – –.²³²

Schütz Zell tiedosti, että seurakunnan johtajan kuolema saattoi asettaa koko seurakunnan tulevaisuuden vaakalaudalle. Esimerkitapauksena toimi tässäkin kohtaa itse Luther:

Meidän rakas apostolimme tohtori Martin Luther kokosi, opetti ja varoittikin Saksan maata monia vuosia. Hänellä oli rauha omana aikanaan, mutta nyt näemme, mitä hänen kuolemastaan on seurannut.²³³

Schmalkaldenin liiton tappiosta ja Lutherin kuolemasta oli seurannut protestanttien hajaannus, joka johtui niin voimakkaan johtohahmon puutteesta kuin siitä seuranneesta opillisen linjan etsinnästä.²³⁴ Lutherin kuolema antoikin lähtölaukauksen reformatoriselle sukupolvenvaihdokselle, jolle Zellin kuolema oli jatkoa. Vuonna 1548 ensimmäisen sukupolven reformaattorit olivat jo iäkkäitä miehiä, ja Augsburgin Interimin myötä esimerkiksi Martin Bucer karkoitettiin Strassburgista keväällä 1549.²³⁵ Schütz Zell vetosikin hautajaisissa läsnä olleisiin nuorempiin sukupolviin opillisen jatkuvuuden takaamiseksi, koska Strassburg ei välttämättä saisi enää kauaa nauttia protestanttisen liikkeen ensimmäisen sukupolven johtohahmojen kaitsennasta:

Te, jotka olette seuranneet häntä, ottakaa tämä kaikki sydämellenne. – – Rakastakaa ja kunnioittakaa häntä, mutta ennen kaikkea niin, että pysytte hänen opetuksessaan ja toimitte sen mukaan. Siinä, jonka te [myös te täällä läsnä olevat nuoret] olette vastaanottaneet

---

²³² KSZ 1999 (1548), 80.

²³³ KSZ 1999 (1548), 82.

²³⁴ Kohnle 2019, 15.

²³⁵ McKee 1999b, 88. Alaviite 86.

häneltä hänen huolellisessa opetuksessaan. – – Rakastakaa ja kunnioittakaa myös muita johtajianne, jotka teillä vielä on (kuka tietää kuinka kauan).²³⁶

Schütz Zell oli huolissaan Strassburgin protestanttien tulevaisuudesta, ja halusi omalla toiminnallaan varmistaa, että Mattheuksen ja muiden reformaattoreiden elämäntyö ei menisi hukkaan. Tämän saavuttaakseen hän oli valmis jopa uhmaamaan naisten julkisen puhumisen kieltoa, ja saarnasi aviomiehensä hautajaisissa. Stjerna on nostanut esille, että naiset ovat usein nousseet julkisiin opettajan rooleihin juuri yhteisöllisten kriisien tai lopunajallisten ennusmerkkien keskellä.²³⁷ Mattheuksen kuoleman jälkeen kollektiivinen järkytys olikin varmasti suuri, koska kaupungin suurin protestanttinen seurakunta ja koko Strassburgin kaupunki oli menettänyt suosituimman saarnamiehensä. Seurakuntalaisten uskollisuuden varmistamiseksi Schütz Zell muistuttikin ruumissaarnassaan Kristuksen toisesta tulemisesta ja Tuomiopäivästä, jotta kriisitilanteen vakavuus ja opillisen jatkuvuuden tärkeys olisi varmasti tullut kaikille selväksi.²³⁸

Schütz Zell vetosi kautta koko ruumissaarnansa hautajaisväkeen, jotta he varmasti pysyisivät Mattheuksen opetuksessa:

Minä kehotan ja pyydän suurella vakavuudella, että te oikeamielisinä karitsoina kunnioitatte paimentanne siten, että pysytte hänen opetuksessaan ja toimitte sen mukaan. Ettekä koskaan anna repiä sitä teidän sydämistänne, vaan ennemmin annatte riistää henkenne sen sijaan.²³⁹

Schütz Zellin väkevät vetoomukset ja mielikuvat ovat ymmärrettäviä, koska Strassburg oli Mattheuksen kuoleman aikaan voimakkaasti kahtiajakautunut suhtautumisessaan Schmalkaldenin uskonsodan katolisiin voittajiin. Osan kaupunkilaisista ollessa valmiita taistelemaan protestantismien puolesta viimeiseen asti, oli osa myöntäväisemmällä kannalla, jotta

---

²³⁶ KSZ 1999 (1548), 88.

²³⁷ Stjerna 2011, 191–192.

²³⁸ KSZ 1999 (1548), 77, 83.

²³⁹ KSZ 1999 (1548), 83.

heidän omaisuuteensa ja kaupungin autonomiaan ei puututtaisi. Mattheus oli kuitenkin ollut tiukasti kaikenlaisia uskonkompromisseja vastaan.²⁴⁰ Tällaista järkähtämättömyyttä Schütz Zell vaati ruumissaarnassaan myös Mattheuksen seurakuntalaisilta, ja kehoitti heitä olemaan valmiita uhraamaan jopa henkensä oman uskonsa puolesta.

Retorisena keinona Schütz Zell käytti kuulijoiden tunteisiin vetoamista korostamalla heidän ja Mattheuksen yhteistä historiaa, ja seurakuntalaisten hengellisen tulevaisuuden merkitystä Mattheukselle:

Sillä hän kantoi suurta huolta kansastaan, jolle hän oli tähän mennessä opettanut totuuden Pyhän Hengen johdatuksella ja opetuksella, ettei heitä taas vieteltäisi hänen kuolemansa jälkeen Paholaisen johdatuksella ja opetuksella – –.²⁴¹

Siitä hän (Mattheus) kantoi suurta huolta päivin ja öin. Kuinka usein hän sanoikaan minulle: "Koska evankeliumi sai täällä alkunsa minun kanssani, minä pelkään, että se myös päättyy minun kanssani."²⁴²

Schütz Zell loi kunnioittavaa ja läheistä suhdetta saarnansa kuulijoihin käyttämällä heistä puhuttelua "rakas ystävä" sekä kutsumalla heitä "karitsoiksi", "lampaiksi" sekä "Mattheuksen kansaksi" ja Mattheusta puolestaan heidän "paimenekseen". Schütz Zell korosti, miten paljon työtä Mattheus oli tehnyt oikean opin julistamisen hyväksi ja miten paljon hän oli kantanut huolta niin seurakuntalaistensa, koko Strassburgin kuin evankeliumin puolesta. Schütz Zell jopa totesi, että " -- kiivaus Jumalan talon puolesta kulutti myös rakkaan aviomieheni, ja toi hänelle tämän sairauden ja kuoleman --." ²⁴³ Korostamalla Mattheuksen tekemää työtä ja tuntemaa huolta Schütz Zell onnistui taitavasti velvoittamaan seurakuntalaisia tekemään nyt oman osuutensa Mattheuksen ja oikean uskon puolesta. Uskollisuus omaa uskonpaimenta ja

---

²⁴⁰ McKee 2006a, 10, 22.

²⁴¹ KSZ 1999 (1548), 77.

²⁴² KSZ 1999 (1548), 82–83.

²⁴³ KSZ 1999 (1548), 70, 77, 82–83.

tunnustuskuntaa kohtaan näyttäytyikin saarnassa ainoalta oikeudenmukaiselta ja suoraselkäseltä tavalta toimia.

Schütz Zell halusi ruumissaarnassaan osoittaa, että aikoi ennen kaikkea itse jatkaa Mattheuksen työtä tunnustamalla samaa uskonoppia kuin Mattheus. Schütz Zell asettikin itsensä julistamaan yhteistä uskoa edesmenneen aviomiehensä kanssa:

Sen vuoksi vastustan ja kiellän hurskaan aviomieheni kanssa paavin ja hänen seuraajansa, valtakuntansa ja jumalanpalveluksensa elävänä paholaisena. -- Toivon, että en koskaan joudu erilleen siitä puhtaasta Herran Kristuksen tuntemisesta, jonka olen kuullut ja oppinut oikeamieliseltä ja Jumalan pyhittämältä aviomieheltäni, ja jonka hän apostolina ja Herran Jeesuksen palvelijana itse vastaanotti ja oppi Pyhältä Hengeltä.²⁴⁴

Seurakuntalaisten ei siis tarvinnut olla huolissaan, että heidän esipaimenensa opettama usko muuttuisi tai katoaisi, vaikka Mattheus olikin nyt kuollut. He saattoivat edelleen luottaa myös Schütz Zelliin, joka oli toiminut aviomiehensä työparina hänen eläessään. Schütz Zell korosti jo avioliittoapologiastaan tuttua vastakkaisasettelua katolisten paholaisen seuraajien ja protestanttisten Jumalan seuraajien välillä. Hän myös painotti, että oli saanut oman kristinoppinsa juuri Mattheukselta. Tämä saattoi johtua tarpeesta vahvistaa ajan perinteisiä sukupuolirooleja, joiden mukaan mies oli perheen hengellinen kaitsija. Toisaalta Schütz Zell saattoi myös kokea tarpeelliseksi ennakoida mahdollisia harhaoppisyytöksiä, koska hän oli tunnettu sovitteluvasta suhtautumisestaan erilaisiin protestanttisiin oppitulkintoihin, ja hänen ystävytensä esimerkiksi Kaspar von Schwenckfeldin²⁴⁵ (1489–1561) kanssa oli aiheuttanut närää jo 1530-luvulla. Schütz Zell oli kirjeenvaihdossa von Schwenckfeldin kanssa myös 1540-luvun puolivälissä ja pyrki sovittelemaan hänen suhteitaan luterilaisiin ja zwingliläisiin.²⁴⁶

---

²⁴⁴ KSZ 1999 (1548), 84–85.

²⁴⁵ Radikaalin reformaation edustaja spiritualisti Kaspar von Schwenckfeld asui Strassburgissa 1529–1534, mutta joutui uskonnollisten erimielisyyksien vuoksi lähtemään kaupungista kaupunginvaltuuston pyynnöstä. Ks. McLaughlin 2005.

²⁴⁶ McKee 2006b, 88–89, 92; Kommer 2013, 179.

Schütz Zell ei jättänyt ruumissaarnansa kuulijoita opillisten arvailujen varaan, vaan otti itselleen vaikuttavan opettajan roolin kerraten kristinopin uskonkappaleita seurakunnalle:

Tämä on uskomme ydin, jonka olemme vastaanottaneet vanhimmiltamme apostoleilta: On yksi Jumala, joka on tehnyt kaiken sanallaan ja yksi Kristus, hänen ikuinen poikansa, joka on lunastanut kaiken verellään ja yksi Henki, joka tekee kaiken eläväksi voimallaan.²⁴⁷

Protestanttisen uskonopin kertaamisen suuri rooli ruumissaarnassa on ymmärrettävää, koska pelastuminen oli monille uskoville koko elämän ja uskon tärkein päämäärä, ja oikeassa opissa pysyminen oli sen suhteen avainasemassa.²⁴⁸ Tätä huolta lievittääkseen Schütz Zell kertasi ruumissaarnassaan Mattheuksen Kristus-keskeistä opetusta ja siteerasi ja selitti niin Nikean uskontunnustusta kuin Isä meidän-rukousta.²⁴⁹ Tämän perusteella McKee on päätellyt, että Schütz Zell olisi myös lausunut molemmat opinkappaleet ruumissaarnansa keskellä.²⁵⁰ Tällainen opetuksellinen julistaminen ja selittäminen hautajaisvieraille ja seurakuntalaisille voidaan nähdä esimerkkinä Schütz Zellin maallikkopappeudesta ja Mattheuksen papillisten virkatehtävien jakamisesta. Pariskunnan jaettu pappuus jatkui Mattheuksen kuoleman jälkeenkin.

---

²⁴⁷ KSZ 1999 (1548), 85, 88–89.

²⁴⁸ McKee 2010, 228.

²⁴⁹ KSZ 1999 (1548), 74–75, 89–93.

²⁵⁰ McKee 2006a, 118–119. Alaviitteet 99 ja 100.

4 Tutkimustulokset

Olen selvittänyt tässä tutkielmassa, miten Katharina Schütz Zell sanallisti omaa identiteettiään papin vaimona vuosina 1524 ja 1548 kirjoittamissaan teksteissä. Schütz Zell ja pappi Mattheus Zell menivät naimisiin vuonna 1523. Varhaisempi lähdeteksti sijoittuu siis aivan Zellien avioliiton alkuun, kun taas jälkimmäinen lähdeteksti on kirjoitettu heidän avioliitonsa päätyttyä, kun Mattheus kuoli vuonna 1548. Olen etsinyt lähdeteksteistä erilaisia rooleja, joilla Schütz Zell ilmensi omaa identiteettiään papin vaimona sekä retorisia keinoja, joilla hän pyrki vakuuttamaan lukijansa. 24 vuoden ajallinen ero lähdetekstien välillä on tuonut näkyväksi mahdolliset muutokset Schütz Zellin tavassa ilmentää omaa identiteettiään papin vaimona.

Vuoden 1524 avioliittoapologiasta ja vuoden 1548 ruumissaarnasta löytyy monia yhteisiä kontekstuaalisia ja sisällöllisiä piirteitä, vaikka niiden kirjoittamisen välillä on 24 vuotta. Pyhän saksalaisroomalaisen keisarikunnan uskonnollispoliittinen tilanne oli epävakaa ja reformaation tulevaisuus näyttäytyi epävarmana sekä reformaation alkuvaiheessa vuonna 1524 että vuosien 1546–1547 uskonsodan päätyttyä vuonna 1548. Molemmista lähdeteksteistä välittyikin voimakas huoli oman uskonvakaumuksen tulevaisuudesta ja tekstien lukijoiden kehottaminen oikeassa eli evankelisessa ja protestanttisessa uskossa pysymiseen. Molemmissa lähdeteksteissä liikuttiin laajemman reformatorisen ja siten julkisen tilan lisäksi myös Schütz Zellin yksityisen elämänpiirin parissa. Varhaisemmassa lähdetekstissä käsiteltiin Zellien tuoretta, alle vuoden vanhaa avioliittoa, kun taas jälkimmäisessä lähdetekstissä Schütz Zell muisteli hänen ja Mattheuksen 24 vuoden mittaista avioelämää. Toisaalta yksityisen ja julkisen rajapinta oli joka tapauksessa häilyvä pappisperheistä puhuttaessa, koska papit, heidän puolisonsa ja pappilat olivat yleensä hyvin näkyvissä rooleissa omissa yhteisöissään.

Sekä avioliittoapologiasta että ruumissaarnasta välittyi Zellien pariskunnan yhteinen kutsumus evankeliumin julistamiseen. Papin vaimona Schütz Zell esitti itsensä ennen kaikkea aviomiehensä työparina, joka oli valmis uhraamaan jopa oman henkensä ja turvallisuutensa yhteisen uskon vuoksi. Avioliittoapologiassa tämä yhteisen uskonvakaumuksen toteuttaminen ilmeni ennen kaikkea Schütz Zellin avioitumisperusteluissa, ja ruumissaarnassaan hän

puolestaan muisteli pariskunnan yhdessä tekemää työtä protestanttisen liikkeen hyväksi. Avioliittapologiassaan Schütz Zell korosti ennen kaikkea hänen ja Mattheuksen avioliiton hengellistä lähtökohtaa, kun taas ruumissaarnassaan hän ilmaisi avoimesti pariskunnan keskinäistä kiintymystä, joka oli syntynyt ja kasvanut avioliiton aikana. Molemmissa teksteissä Schütz Zell esitti avioliittonsa kristillisesti esimerkillisenä kumppanuutena, jossa toteutettiin ainoastaan Jumalaa miellyttäneitä toiveita, ja elettiin vaatimatonta ja vieraanvaraista elämää.

Schütz Zell esitti molemmissa lähdeteksteissä itsensä maallikkokristittyjen kaitsijana. Hän vastasi sekä avioliittoapologiassaan että ruumissaarnassaan maallikkokristittyjen huoliin:

Avioliittoapologiassaan Schütz Zell vakuutteli lukijoitaan pappisavioliittojen raamatullisuudesta ja oman avioliittonsa kunniallisuudesta, kun taas ruumissaarnassaan Schütz Zell lohdutti, rohkaisi ja opetti sielunpaimenensa menettäneitä seurakuntalaisia. Kuten monet muutkin maallikkovaikuttajat, osoitti Schütz Zellkin kirjoituksensa ennen kaikkea toisille maallikoille.

Koska hän oli itse käsityöläistäustainen nainen, omasi hän jo taustansakin puolesta enemmän kosketuspintaa tavalliseen kansaan esimerkiksi aatelistaustaisiin nunniin verrattuna. Schütz Zell pyrki papin vaimona toteuttamaan lähimmäisenrakkauden velvoitetta vastaamalla tavallisten kristittyjen niin uskonnollisiin kuin arkielämän huoliin ja murheisiin.

Huolehtimisen lisäksi Schütz Zell asetti itsensä toimimaan esimerkkinä toisille kristityille. Hän ilmaisi olleensa ensimmäinen nainen Strassburgissa, joka yhteisön moraalista hyvää palvelen otti papin aviomiehekseen. Ruumissaarnassaan hän puolestaan julisti pitäytyvänsä aviomiehensä uskossa, ja loi näin Mattheuksen seurakuntalaisiin luottamusta tulevaisuuteen. Schütz Zellin esikuvallinen julkinen toiminta ei kuitenkaan ollut hänen omien sanojensa mukaan hänestä itsestään lähtöisin, vaan kaiken taustalla vaikutti Jumalan tahto. Tämä oli myös monille muille reformatorisille naisvaikuttajille tyypillinen tapa perustella oma, ajan sukupuolinormeista poikennut, toiminta. Tätä Jumalan taustavaikutusta Schütz Zell konkretisoi vertaamalla itseään raamatullisiin esikuviin, kuten Vanhan ja Uuden testamentin naishahmoihin sekä itse Kristukseen. Papin vaimona Schütz Zell tiedosti olleensa vaikuttavammassa ja merkittävämmässä asemassa kuin muut maallikot, ja hän otti itselleen niin muiden kristittyjen johtajan, esikuvan kuin edelläkävijän roolit.

Kuten monet muutkin reformatoriset naisvaikuttajat, toimi Schütz Zellkin tietynlaisena välittäjänä maallikkokristittyjen ja koulutettujen teologienvälillä. Hän otti kantaa teologisiin kysymyksiin ja hyödynsi Raamattua monipuolisesti argumentaatioissaan. Schütz Zell osoitti tunteneensa niin Strassburgin katolisten teologienvielteksiä kuin reformaatioliikkeelle tyypillistä retoriikkaa ja hyödynsi näitä molempia avioliittoapologiassa. Ruumissaarnassaan hän käsitteli protestanttisen opin perusteita ja kertasi Mattheuksen Kristus-keskeistä opetusta. Niin Luther kuin ennen kaikkea Raamattu toimivat tärkeinä auktoriteetteina molemmissa lähdeteksteissä. Kuten koko protestanttinen liike, halusi Schütz Zellkin osoittaa, että Raamattu oli uskon ylin auktoriteetti, ja kaikkien, niin maallikoiden kuin pappien tuli elää Jumalan sanan mukaan. Schütz Zell oli myös tietoinen aikansa yhteiskunnallisista ja poliittisista kysymyksistä ottaen avioliittoapologiassa kanta muun muassa konkubinaatin aiheuttamiin ongelmiin ja viittaamalla ruumissaarnassaan Lutherin kuoleman ja hävityn uskonsodan aiheuttamaan epävarmuuteen.

Schütz Zelliä voidaan perustellusti kutsua maallikkoteologin lisäksi myös maallikkopapiksi. Ruumissaarnassaan hän otti itselleen monia papillisia rooleja saarnatessaan hautajaisvieraille, toimiessaan heidän sielunhoitajanaan sekä opettaessaan heille kristinopillisia uskonkappaleita. Vaikka Schütz Zell toimi molemmissa teksteissään oman aikansa naisille asettamien vaimon ja äidin roolien sekä kotiympäristön ulkopuolella, yritti hän sekä avioliittoapologiassa että ruumissaarnassaan osoittaa pariskunnan myös noudattaneen ajan sukupuolinormeja. Avioliittoapologiassa Schütz Zell esitti itsensä toisten kristittyjen äidillisenä suojelijana, kun taas ruumissaarnassaan Schütz Zell korosti Mattheuksen johtaneen heidän kotitalouttaan ja opettaneen myös Schütz Zellille uskonopin perusteet.

Schütz Zellin sukupuoli ja säätytausta olivat tekijöitä, jotka väistämättä vaikuttivat hänen kirjoitustapaansa ja lähdetekstien sisältöön. 1500-luvun yhteiskunnassa ihmisen toimintamahdollisuuksia määrittivät ennen kaikkea hänen säätynsä ja sukupuolensa, ja käsityöläistäustaisena naisena Schütz Zellin uskonnollinen julkaisutoiminta oli kaksin verroin huomiota herättävää. Schütz Zell ei voinut nojata sukupuolensa, korkean sosiaalisen aseman,

aatelistaustan tai korkeatasoisen uskonnollisen koulutuksen tuomaan arvovaltaan, vaan lähdetekstien lukijat täytyi saada ottamaan tekstien kirjoittaja ja sisällöt vakavasti muilla tavoin. Molemmat lähdeteksteistä syntyivät myös sellaisissa uskonnollispoliittisissa tilanteissa, joissa Schütz Zellin sekä tunnustuksellinen että henkilökohtainen asema olivat uhattuna. Hänen täytyi siis lähdeteksteissään olla puolustuskannalla ja yrittää voittaa tekstien lukijat puolelleen.

Edellä mainittujen kontekstuaalisten seikkojen vuoksi lähdetekstien perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä siitä, millainen Schütz Zellin identiteetti papin vaimona todellisuudessa oli. Lähdeteksteistä välittyi sen sijaan Schütz Zellin tiettyyn aikaan, paikkaan ja kommunikatiiviseen tilanteeseen luoma representaatio omasta itsestään. Tähän representaatioon vaikuttivat niin yksityisen kuin julkisen elämänpiirin läsnäolo sekä lähdetekstien kommunikatiiviset tavoitteet eli pappisavioliittojen puolustaminen ja Mattheuksen seurakuntalaisten lohduttaminen. Molemmista lähdeteksteistä välittyi myös ennen kaikkea Schütz Zellin pyrkimys esittää itsensä äidillisenä suojelijana ja johtajana suhteessa koko kirkkoon, joka oli hänen omien sanojensa mukaan ollut osa hänen identiteettiään jo lapsesta lähtien. Schütz Zellin asema papin vaimona luultavasti vahvisti entisestään tätä tunnetta kirkon, sen opin ja seurakuntalaisten kaitsijuudesta.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Schütz Zell, Katharina (1524). Entschuldigung Katharina Schützinn/ für M. Matthes Zellen/ jren Eegemahel/ der ein Pfarrher und dyener ist im wort Gottes zů Straßburg. Von wegen grosser lügen uff jn erdiecht. Teoksessa Elsie Anne McKee (1999), *Katharina Schütz Zell. Volume Two, The Writings, a Critical Edition*. Leiden: Brill, 21-47.

Schütz Zell, Katharina (1548). Klag red und ermahnung Catharina Zellin zum volk bey dem grab m: Matheus Zellen pfarer zum münster zu Straßburg/ deß frommen mannß/ bey und über seinen todten leib. Den 11. January 1548. Teoksessa Elsie Anne McKee (1999), *Katharina Schütz Zell. Volume Two, The Writings, a Critical Edition*. Leiden: Brill, 70–94.

Kirjallisuus

Alasuutari, Pertti (2011). *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.

Arffman, Kaarlo (2006). Reformaatio – Seksiä kaikille mutta vain avioliitossa. Teoksessa Minna Ahola et al. (toim.), *Taivaallista seksiä. Kristinusko ja seksuaalisuus*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 172–188.

Arffman, Kaarlo (2009). *Mitä oli luterilaisuus?* Helsinki: Helsinki University Press.

Bainton, Roland (1971). *Women of the Reformation in Germany and Italy*. Minneapolis: Augsburg Publishing House.

Bebbington, D. W. (2000). Evankelikalismi. Teoksessa Alister E. McGrath (toim.), *Modernin teologian ensyklopedia*. Helsinki: Kirjapaja, 164–170.

Breul, Wolfgang (2014). Celibacy—Marriage—Unmarriage: The Controversy over Celibacy and Clerical Marriage in the Early Reformation. Teoksessa David M. Luebke & Mary Lindemann (ed.), *Mixed Matches. Transgressive Unions in Germany from the Reformation to the Enlightenment*. New York: Berghahn Books, 31–44.

Buckwalter, Stephen E. (1998). *Die Priesterehe in Flugschriften der frühen Reformation*. Heidelberg: Gütersloher Verlagshaus.

Burnett, Amy Nelson (2005). “To Oblige my Brethren”: The Reformed Funeral Sermons of Johann Brandmüller.

<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=historyfacpub>

Katsottu 17.4.2023

Campbell, Gordon (2005a). Bucer, Martin. *The Oxford Dictionary of Renaissance*.

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198601753.001.0001/acref-9780198601753-e-584?rskey=2Tro6Q&result=3>

Katsottu 8.5.2023

Campbell, Gordon (2005b). Geiler von Kaysersberg, Johann. *The Oxford Dictionary of Renaissance*.

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198601753.001.0001/acref-9780198601753-e-1568?rskey=YS17nC&result=1> Katsottu 2.3.2023

Campbell, Gordon (2005c). Von Amsdorf, Nikolaus. *The Oxford Dictionary of Renaissance*.

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198601753.001.0001/acref-9780198601753-e-135?rskey=whdpaT&result=2> Katsottu 6.3.2023

Davis Abdallah, Amy F. (2022). Female Christian Responses to Contexts of Imposed Impostorism. *TheoLogica* 6:1, 127–149.

Davis Small, Rachel Elisabeth (2016). *Rewriting Eve: The Formation of the Female Self in Reformation Germany*.

<https://scholarworks.calstate.edu/downloads/mc87pr90b> Katsottu 12.7.2022

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm.

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#0> Katsottu 15.11.2022.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju (2004). Keskiajan kirkko: uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa. Tietolipas 185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Juntunen, Sammeli (2001). Ristin teologia ja annihilaatio. Teoksessa Pekka Kärkkäinen (toim.) *Johdatus Lutherin teologiaan*. Helsinki: Kirjapaja, 181–195.

Jurgens, Laura (2022). KATHARINA VON BORA (1499–1552). Morning Star of Wittenberg. Teoksessa Kirsi I. Stjerna (ed.), *Women Reformers of Early Modern Europe. Profiles, Texts, and Contexts*. Minneapolis: Fortress Press, 53-62.

Karant-Nunn, Susan (2005). *The Reformation of Ritual: An Interpretation of Early Modern Germany*. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203992494/reformation-ritual-susan-karant-nunn> Katsottu 24.4.2023

Karant-Nunn, Susan (2010). *The Reformation of Feeling: Shaping the Religious Emotions in Early Modern Germany*. New York: Oxford University Press.

Karant-Nunn, Susan C. & Wiesner-Hanks, Merry E. (2003). *Luther on Women. A Sourcebook*. Cambridge: Cambridge University Press.

Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (2009). *Noitavaimo ja neitsytäiti: Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Jyväskylä: Atena.

Kielitoimiston ohjepankki. Nimervalinta: minkäkielinen nimi (Alsace vai Elsass)?

<http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/162> Katsottu 18.1.2023

Kohnle, Armin (2019). Einleitung. Teoksessa Armin Kohnle (Hg.), *Luthers Tod. Ereignis und Wirkung*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH, 15–31.

Kommer, Dorothee (2013). *Reformatorische Flugschriften von Frauen. Flugschriftenautorinnen der frühen Reformationszeit und ihre Sicht von Geistlichkeit*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH.

Matheson, Peter (2010). Introduction: Reforming from below. Teoksessa Peter Matheson & Denis R. Janz (ed.), *Reformation Christianity*. Minneapolis: Fortress Press, 1–19.

McKee, Elsie Anne (1999a). *Katharina Schütz Zell. Volume One, The Life and Thought of a Sixteenth-Century Reformer*. Leiden: Brill.

McKee, Elsie Anne (1999b). *Katharina Schütz Zell. Volume Two, The Writings, a Critical Edition*. Leiden: Brill.

McKee, Elsie Anne (2006a). *Church Mother: The Writings of a Protestant Reformer in Sixteenth-Century Germany*. Chicago: University of Chicago Press.

McKee, Elsie (2006b). Katharina Schütz Zell and Caspar Schwenckfeld: A Reassessment of Their Relationship. *Archiv Für Reformationsgeschichte* 97:1, 83–105.

McKee, Elsie (2010). The Emergence of Lay Theologies. Teoksessa Peter Matheson & Denis R. Janz (ed.), *Reformation Christianity*. Minneapolis: Fortress Press, 212–231.

McKee, Elsie Anne (2017). Katharina Schütz Zell, Idelette de Bure, and Reformed Women's Views and Experience of Marriage. *Reflexus* 11:17, 15–35.

McKee, Elsie (2022). KATHARINA SCHÜTZ ZELL (CA. 1498–1562). Passionate Church Mother. Teoksessa Kirsi I. Stjerna (ed.), *Women Reformers of Early Modern Europe. Profiles, Texts, and Contexts*. Minneapolis: Fortress Press, 3-12.

McLaughlin, Emmet R. (2005) Schwenckfeld, Kaspar Von. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*.

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195064933.001.0001/acref-9780195064933-e-1275> Katsottu 22.5.2023

Methuen, Charlotte (2010). Preaching the Gospel through Love of Neighbour: The Ministry of Katharina Schütz Zell. *The Journal of Ecclesiastical History* 61:4, 707–728.

Mikkola, Sini (2018). By the Grace of God: Women's Agency in the Rhetoric of Katharina Schütz Zell and Martin Luther. *Women and Community in Early Modern Europe: Approaches and Perspectives*. *The Scholar & Feminist Online* 15:1.

<https://sfoonline.barnard.edu/by-the-grace-of-god-womens-agency-in-the-rhetoric-of-katharina-schutz-zell-and-martin-luther/> Katsottu 28.9.2022

Mikkola, Sini (2019). *Rakkaat sisaret, riehaantuneet rouvat: Martin Lutherin naiset*. Helsinki: Kirjapaja.

Mikkola, Sini & Räisänen-Schröder Päivi (2022). Reformaatioajan kirjeenvaihto ja eletty uskonto: Tapaustutkimuksena Elisabeth von Braunschweig-Lüneburgin (1510–1558) kirjeet. Teoksessa Petra Kuivala & Annaleena Sevillano (toim.), *Uskonto ja arjen historia: Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2022*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 15–41.

Nyhus, Paul L. (1996). Johann Kessler. Teoksessa Hans J. Hillebrand (ed.), *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*. Oxford: Oxford University Press.

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780195064933.001.0001/acref-9780195064933-e-0766?rskey=1PVx9n&result=1> Katsottu 10.1.2023

O'Reggio, Trevor. (2013). Martin Luther: Marriage and the Family as a Remedy for Sin. *Andrews University Seminary Studies* 51:1, 39–67.

Pak, G. Sujin (2015). Three Early Female Protestant Reformers' Appropriation of Prophecy as Interpretation of Scripture. *Church History* 84:1, 90-123.

Pak, G. Sujin (2022). Argula von Grumbach and Katharina Schütz Zell as Biblical Interpreters. Teoksessa Kirsi I. Stjerna (ed.), *Women Reformers of Early Modern Europe. Profiles, Texts, and Contexts*. Minneapolis: Fortress Press, 243–254.

Plummer, Marjorie Elizabeth (2016). *From Priest's Whore to Pastor's Wife: Clerical Marriage and the Process of Reform in the Early German Reformation*. London: Routledge.

Potgieter, Raymond. (2016). Anna Reinhard Zwingli – 'Apostolic Dorcas', 'dearest housewife', 'angel-wife', 'ziel van mijn ziel' and 'mater dolorosa of the Reformation': From woman to valued citizen. *In die Skriflig* 50:3.

<https://indieskriflig.org.za/index.php/skriflig/article/view/2007/3817> Katsottu 25.7.2022

Päivärinta, Tiia (2021). *Katharina Schütz Zellin toimijuus ja itsensä oikeuttamisen keinot aviomiehen kuoleman jälkeen vuosina 1548–1557*. Itä-Suomen yliopisto/kirkkohistorian pro gradu-tutkielma.

https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/25592/urn_nbn_fi_uef-20210975.pdf?sequence=1&isAllowed=y Katsottu 9.9.2022

Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen kirkon sisälähetysseura.

Salminen, Anniina (2018). *”Jos Jumala puhui aasin suulla, miksi ei minunkin?” Uskonnollisen toiminnan oikeuttaminen Argula von Grumbachin ja Katharina Schütz Zellin kirjeissä*. Helsingin yliopisto/kirkkohistorian pro gradu-tutkielma.

<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/270310/SalminenAnniinaProGradu.pdf?sequence=2&isAllowed=y> Katsottu 5.1.2023

Selderhuis, Herman (2017). Luther’s Death. Teoksessa Alberto Melloni (ed.), *Martin Luther: A Christian Between Reforms and Modernity (1517–2017)*. Berlin: Walter de Gruyter, 377–386.

Smith, Jeanette C. (1999). Katharina von Bora Through Five Centuries. *The Sixteenth Century Journal* 30:3, 745–774.

Soen, Violet (2017). From the Interim of Augsburg until the Treaty of Augsburg (1548–1555). Teoksessa Alberto Melloni (ed.), *Martin Luther: A Christian Between Reforms and Modernity (1517–2017)*. Berlin: Walter de Gruyter, 549–563.

Stjerna, Kirsi (2011). *Reformaation naisia*. Helsinki: Kirjapaja.

Wiesner-Hanks, Merry E. (2022). Marriage in Protestant Europe. Teoksessa Kirsi I. Stjerna (ed.), *Women Reformers of Early Modern Europe. Profiles, Texts, and Contexts*. Minneapolis: Fortress Press, 281–290.

Zell, Matthäus (1523). *Ein Colla//tion auff die einfueru[n]g M. Anthonii Pfarrherrs zů S. Thomans zů Straßburg / vnnd Katherine seines eelichen gemahels / von Matthes Zeel von Keyserßbergk Pfarrherrn im hohen stiftt da selbst / do auch dise einfürung beschehen ist.* Straßburg: Köpffel.

<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10162672?page=4,5> Katsottu 5.1.2023

Zitzlsperger, Ulrike (2003). Mother, Martyr and Mary Magdalene: German Female Pamphleteers and their Self-images. *History (London)* 88: 291, 379–392.

